

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 821.161.2“18/19”-31.09

ПРИЗАБУТА РОЗВІДКА ЛЕОНІДА БІЛЕЦЬКОГО (ПРИЧИНОК ДО ВИВЧЕННЯ “ГУЦУЛЬСЬКОГО ТЕКСТУ” В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ)

Олександра Салій

*Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
пл. Міцкевича, 5, Львів 79005, Україна*

Проаналізовано маловідому працю Леоніда Білецького “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського у світлі історичного розвитку”. Розглянуто та прокоментовано наукові думки й здогадки автора стосовно творчого задуму повісті М. Коцюбинського.

Ключові слова: Гуцульщина, гуцул, творчий задум, концепція повісті, прототип, філософське узагальнення, М. Коцюбинський, І. Франко.

Леонід Білецький (1882–1955) – відомий український літературознавець, перу якого належить низка досліджень з історії української літератури, серед яких – “Основи української науково-літературної критики” (1927), “Історія української літератури” (1947), “Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка” (1951), “Кобзар Т. Шевченка” (чотири томи, (1952–1954) за його редакцією й упорядкуванням). У полі його літературних зацікавлень була творчість Т. Шевченка, І. Франка, В. Самійленка, О. Олесея, М. Вороного, П. Тичини. Цікавився дослідник і творчістю Михайла Коцюбинського, проте поміж численних праць, більшість з яких написано в еміграції – у Канаді, Польщі, Чехословаччині, загубилася і залишилася призабутою його цінна й ґрунтовна стаття про повість “Тіні забутих предків”, у якій автор подав свою інтерпретацію зародження повісті на основі стосунків М. Коцюбинського й Івана Франка.

Ідеться про статтю “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського у світлі історичного розвитку”, що була надрукована 1933 року в чернівецькому літературному і громадсько-політичному місячнику “Самостійна думка” (№ 7–12, 1933 року), який виходив у 1931–1937 роках за редакцією С. Никоровича (й завдяки активній співпраці О. Ольжича). Зауважимо, що “Самостійна думка” була “одним з найкращих літературних журналів свого часу, що спричинився до духового виховання буковинців” [4, с. 70]. Тут друкували свої вірші, прозові твори, статті, публіцистичні нариси і звернення такі українські письменники, науковці й громадські діячі, як О. Кобилянська, У. Самчук, О. Ольжич, Л. Мосендз, С. Черкасенко, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, О. Грицай, С. Русова та інші. Окрім згаданої вище, Л. Білецький друкував тут свої статті: “Легенда про Дон Хуана в українській драматургії” (1934), “Тарас Шевченко та його історіографія” (1934), “Осип Федькович” (1935).

Дослідження про “Тіні забутих предків” учений написав на основі припущень та відомих йому фактів. У першому розділі автор перерахував усіх літературознавців, які відгукнулися на цю “незвичайну появу” [1, с. 219], зокрема, згадав полеміки про твір (О. Попова з В. Коряком, О. Попова з С. Єфремовим) й негативні відгуки про нього (Г. Хоткевича, В. Коряка), чим допоміг зрозуміти настрої тогочасної літературної критики. У другій частині свого дослідження літературознавець апелював до джерел тексту, ґрунтовно аналізуючи листування М. Коцюбинського із В. Гнатюком. Л. Білецький окреслив чітку висхідну, якою йшов автор повісті до свого твору – від записів Гнатюкових ко-

ломийок (зібраних і опублікованих у 17 та 18 томах “Етнографічного збірника”, Львів, 1905–1907), фольклорних, етнографічних матеріалів (“Матеріали до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, Надвірнянського повіту 1907–1908 рр.” А. Онищука, надрукованих у “Матеріалах до української етнології”, т. 11, 1909 року, “Гуцульщина” В. Шухевича – в “Матеріалах до українсько-руської етнології”, т. 2, 4, 5, 7, Львів, 1900–1904, “Гуцульські примівки” Івана Франка – у 5 томі “Етнографічного збірника” 1898 року, три томи “Писань Осипа Юрія Федьковича-Гординського”, Львів, 1902) до власних вражень від пережитого й побаченого у Криворівні. Л. Білецький наголошував, що саме В. Гнатюк “спричинився до того, що Гуцульщина таки закрила в уяві Коцюбинського все інше” [1, с. 222]. Очевидно, дослідникові були відомі спомини Луки Гарматія про М. Коцюбинського, які видав 1925 року В. Гнатюк, проте він на них не покликається (В. Гнатюк “Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського”).

У третьому розділі Л. Білецький виявив ще одне джерело повісті, яке нібито надало “психологічного забарвлення інтимній лабораторії Коцюбинського”, а саме – “глибокого переживання, вразливого убоління, що позначилося під вражінням тієї катастрофи, яка сталася в житті Івана Франка” [1, с. 246]. Дослідник ретельно простежив взаємини між письменниками від початку їхнього листування – із 1890 року. Того ж року, а не 1905, як вважав Л. Білецький, вони й познайомилися під час перебування Коцюбинського у Львові. А 1905 року вони знову зустрілися та їздили разом із В. Гнатюком до с. Яйківці. Саме в той час І. Франко писав свого “Мойсея” й зачитав гостям (В. Гнатюкові й М. Коцюбинському) першу половину поеми. Про це останній згадував у своєму листі до Франка від 12 грудня 1905 року: “Зараз уявляю собі Вас, як, сидячи за столом, плетете сітку – мотузяну на рибу й словесну на людські душі. Коли б та сітка плелася довше, може б, ми мали не одну ще таку гарну річ, як “Мойсей”” [8, т. 6, с. 47]. Зустрічалися вони на вакаціях у Криворівні 1910, 1911 й 1912 роках. З усіх опублікованих листів М. Коцюбинського можна зробити висновок про його глибоку повагу і прихильність до І. Франка. 1900 року він написав біографічну замітку “Иван Франко”, а 1907 року на одному із засідань чернігівського відділення товариства “Просвіта”, яке на той час очолював, прочитав реферат про життя і творчість письменника [8, т. 4, с. 348]. 1908–1909 роках збирав кошти на допомогу хворому Франкові як член редакційного комітету збірника “Привіт Іванови Франкові в сороклітте його письменської праці” (вийшов 1916 року у Львові) [7, с. 603–604].

Звертаючи увагу на прихильність М. Коцюбинського до І. Франка, Л. Білецький зробив цікавий висновок про ставлення Каменяра до автора “Тіней забутих предків”. Він вважав, що М. Коцюбинський мав душевне “огірчення до конкурсової комісії” журналу “Зоря” 1895 року (І. Франко входив до її складу), яка, висуваючи на конкурс твори трьох авторів – Б. Грінченка, О. Маковея та М. Коцюбинського, останньому з них присудила третє місце [1, с. 248]. Проте сьогодні ми можемо зробити припущення, що насправді М. Коцюбинський не мав глибокої образи на І. Франка, бо поважав його. Звісно, його тонку натуру могла зачепити ця несправедливість, коли до уваги брали актуальність тих чи інших тем, а не правдиве літературне значення твору. Проте сам І. Франко у статті “Конкурс “Зорі” доволі добре відгукнувся про його твір “Задля загального добра”, хоч і вказав на “важні хиби” тексту [11, т. 29, с. 473]. М. Коцюбинський завжди прискіпливо ставився до своїх творів. У листі до В. Гнатюка від 4 лютого 1904 року він писав: “Жорстоке життя потребує офір. І навіть та дрібниця, яку робиш, – робиться хапаючись і через те не вдовольняє мене [...], коли я читаю гарного автора [...], мені не хочеться писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці та-

ланти” [8, т. 5, с. 308–309]. А у своїй біографічній замітці, яку написав 1902 року на прохання С. Єфремова, згадував, що “брак літературної критики” і “вічне незадоволення з того, що написав” завдавало йому “немало прикрих хвилин і сумнівів” [5, с. 310]. З огляду на це, припускаємо, що він взяв до уваги Франкові зауваження, не маючи образи на нього.

Іншим аргументом, який, на думку Л. Білецького, став на перешкоді щирих стосунків між цими письменниками, було прохання Віри Коцюбинської до І. Франка написати передмову до збірки оповідань її чоловіка, яку вона хотіла видати у Києві 1900 року. З приводу цього М. Коцюбинський у листі від 30 вересня 1900 року писав до В. Гнатюка: “Моя Пані вилагодила 10 моїх оповідань (рукопис) до цензури, чекає тільки, щоб д. Іван Франко прислав обіцяну передмову. Їй не хочеться турбувати листом п. Франка, який завжди дуже занятий, і тому вона зважується обернутися до Вас з проханням як-небудь політично довідатися, чи скоро можна сподіватися тої передмови” [8, т. 5, с. 254–255]. 12 листопада того ж року Віра Устимівна дякувала Гнатюкові за те, що той “взяв на себе труд” повідомити її про згоду д. Франка написати цю передмову [9, с. 275]. Проте очікуваної статті вона так і не отримала. Сумнівно, що І. Франко з якихось особистих міркувань не виконав обіцянки. Зрештою, у листі до В. Коцюбинської від 17 січня 1901 року він просив вибачення за те, що “не здужав” зробити того, про що вона просила: мав обов’язок “написати огляд української літератури за останні 20 літ”. У цьому огляді І. Франко мав аналізувати твори М. Коцюбинського і сподівався, що “з того й можна буде склеїти передмову” [11, т. 50, с. 163]. Після цього випадку І. Франко неодноразово писав листи до М. Коцюбинського, в яких запевняв, що “на присилку” його творів є “дуже цікавий” [11, т. 49, с. 260], сам неодноразово пересилав йому “дещо зі своїх нових речей”, слав сердечні поздоровлення і бажав успіху у здійсненні задумів [11, т. 50, с. 233]. Сам М. Коцюбинський у листі від 29. 11. 1905 року, щиро висловлюючи свої враження від “Мойсея”, писав, що боїться просити його написати “пару слів” у відповідь, бо знав, що на те в І. Франка “мало часу”. А в кінці цього листа додав: “Щиро цілую і обіймаю Вас, дорогий Добродію” [8, т. 6, с. 47].

Наскільки дружніми були стосунки між І. Франком і М. Коцюбинським – однозначно відповісти складно, проте не можемо погодитися з думкою Л. Білецького, що вони один одного “не шукали” і “не потребували” [1, с. 248]. Більш вірогідною є гіпотеза дослідника, що, будучи самодостатніми особистостями й відчуваючи цю самодостатність, І. Франко й М. Коцюбинський (кожен зі свого боку) свідомо не йшли на прямий контакт – у них “не було приводу зближатися” [1, с. 248]. Варто звернути увагу й на те, що, за версією С. Єфремова, М. Коцюбинський мав “занадто інтимну, в собі скупчену й заховану, на товариське зближення надзвичайно тугу вдачу” [5, с. 222].

Мабуть, одним із найцікавіших для сучасного літературознавця видається 4 розділ статті, у якій автор підводить до думки, що “саме постаті І. Франка й цілій його психічній істоті, як він її розумів, присвятив М. Коцюбинський “Тіні забутих предків” [1, с. 264]. Спочатку автор аргументував свою думку переломним періодом у стосунках письменників, помічаючи у листах М. Коцюбинського до В. Гнатюка з 1908 року турботу про здоров’я І. Франка. І справді, вразливу натуру Коцюбинського дуже перейняла його незвичайна хвороба, дізнавшись про яку він “сам занедужав і два дні лежав” [1, с. 263]. Далі Л. Білецький припустив, що власне І. Франко є прототипом Івана Палійчука і зіставив деякі моменти й деталі їхнього життя. Авторіві статті вдалося помітити схожі портретні риси героїв у рефераті М. Коцюбинського “Іван Франко” та в його повісті. Референт писав про поета: “Все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим [...] “Якесь воно не таке, як люди”, – кажуть про дитину сусіди, –

“Якесь не таке”, – думає батько”. І у своїй повісті змалював Івана Палійчука як дитину, що “туго росла” й “була чудна”: “дивиться перед себе, а бачить якесь далеке й невідоме нікому” [1, с. 264]. Отой збіг, що і персонаж, і його прототип мали по 8–9 років, коли помер батько, а також подібність дивної поведінки у дитинстві, яку не завжди розуміли дорослі, і справді вражає. Я. Грицак у своїй ґрунтовній праці про життя І. Франка також пише про письменника, що він “час до часу впадав у глибоку задуму, говорив сам до себе, ставив старшим дивні запитання або говорив щось таке, від чого ті лише стенали плечима” [3, с. 71]. Біографи М. Коцюбинського стверджують, що той у свої юні роки “справляв враження паненяти й естета”, був “самотній, вразливий, неподільчивий і скупий на інтимні прив’язання [...] не йшов разом з гуртом, а осторонь, на самотині пив з власної чарки, викликаючи нерозуміння, здивування, а іноді то й глум від людей” [5, с. 222–223]. У спогадах про письменника О. Саліковський писав, що він своїм духовним аристократизмом у бурсі різко відрізнявся від “брусоватих хлопчаків, що повиростали на сільському просторі, в демократичних обставинах попівських і дяківських родин” [10, с. 52]. Окрім того згадують, що він мав складну вдачу й був внутрішньо самотньою людиною. Таким був і Палійчук з його повісті. Ще одна паралель: – оті “нічніці” – безсонні ночі, які турбували М. Коцюбинського протягом життя, і схожа фраза з твору “Тіні забутих предків”: Іван “не раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші тремтів, сповнений жахом” [8, т. 3, с. 180]. Усе це дає підстави стверджувати, що образ Івана Палійчука носить відбиток характеру його автора.

Наступне порівняння І. Франка та Івана Палійчука у статті Л. Білецького стосувалося здатності бачити духів – ту царину світобудови, яку не могли бачити інші. Але якщо “духи переслідували І. Франка найрізноманітнішими способами”, якщо це був “незвичайний дар, одержаний з волі Провидіння” [1, с. 263], то здатність Івана Палійчука бачити лісових духів була зумовлена тим казковим світом, у якому він жив і про існування якого знав з дитинства. Щоправда, І. Франкові ввижалися привиди вже при кінці життя, а Палійчук, здавалося, хотів їх побачити з самого початку, і аж після того, як зустрів щезника, “знайшов він у лісі те, чого шукав” [8, т. 3, с. 182]. Так само, очевидно, не можна назвати “галюцинаціями” (як це робить Л. Білецький) Марічку-нявку або Чугайстра, з яким Іван танцював на лісовій галявині. Хоча саме ця здатність бачити те, що невидиме іншим, ця вища психологічна властивість душі і свідчить про схожість персонажа та його ймовірного прототипа.

Пояснюючи мотиви М. Коцюбинського до написання повісті, Л. Білецький, як це можемо зауважити, недооцінив значення Гуцульщини, вважаючи стрижневим образ Івана Палійчука. На нашу ж думку, саме оті враження, які виніс М. Коцюбинський з гір і про які він так захопливо розповідав у листах до В. Гнатюка, М. Горького, В. Коцюбинської та О. Аплаксіної, і лягли в основу твору. Цікавим і незаперечним свідченням цього є опубліковані виписки з фольклорно-етнографічних збірників, словничок гуцулізмів та план твору, в якому можна простежити чіткий задум сюжету. Як свідчив Лука Гарматій – сільський учитель села Голови, він мав “зазнакомити Коцюбинського зі всіма подіями гуцульського життя”, водив його на похорон місцевої жительки, де письменник став свідком похоронного обряду “грушки” та “на Скупову, плаєм старовиним, дуже мальовничою дорогою на полонину – до “стаї” – “на бринзю”” [2, с. 15–16]. В. Гнатюк писав, що “тори подобались йому [М. Коцюбинському. – О. С.] дуже, а гуцули ще більше. Тому задумав він змалювати їх життя у просторім романі... За тло роману мала послужити “пизма” – ворожнеча межі двома родами Гутенюків і Палійчуків у Краснолілі, про яку оповідав йому власне Л. Гарматій”. Також його дуже цікавили теми “любасів, моралі та

позагробового життя – все це лише частково відтворено у “Тінях забутих предків” [2, с. 13]. Тут ідеться про твір “Годованці”, який хотів написати М. Коцюбинський, проте так і не зміг здійснити свого наміру. Зі сказаного можна зрозуміти, як глибоко автор повісті цікавився Гуцульщиною і хотів втілити нагромаджений матеріал у широкому полотні романного жанру. Окрім того, письменник їхав до Криворівні із наміром “вивезти собі матеріал для роботи” [8, т. 7, с. 8] і протягом всієї відпустки ходив горами, вивчаючи гуцульський побут, звичаї та збираючи цінний етнографічний матеріал для майбутнього твору. А повернувшись із Криворівні у серпні 1911 року, зізнався, що “живе згадками про милих людей і милі гори”, упорядковує свої враження і збирається писати оповідання “на основі своїх вражень з Карпат” [8, т. 7, с. 136]. Натомість, у своїх листах цього періоду зовсім не згадує про хворобу І. Франка і жодного разу не натякає на намір вивести його образ у майбутній повісті.

Наступним кроком, який зробив Л. Білецький до розкриття творчого задуму повісті, було уподібнення особистого життя героя твору із його прототипом. Адже ані І. Франко, ані Палійчук не були щасливими у шлюбі, втративши своє справжнє кохання. Тут дослідник апелював до збірки “Зів’яле листя” і висловив здогади про адресата любовних віршів. На його думку, це могла бути полька Зигмунтовська, хоча від “редактора М. Струтинського мав відомості що тих жінок, яких І. Франко любив і оспівав у “Зів’ялім листі” було більше” [1, с. 266]. Звісно, на той час Л. Білецький не міг бути певним у тому, що свою збірку І. Франко написав на основі щоденника самовбивці, хоча у першому виданні збірки поет розповів про нього – “матеріал, що його він перевіряв” [6, с. 126]. Щоправда, цей факт зовсім не заперечує того, що автор збірки “подав і “свій голос до спілки” з власними автентичними болями, цього типу людськими стражданнями, що й зумовило, врешті-решт, глибоке розуміння щирості деяких місць щоденника” [6, с. 131].

Далі дослідник писав, що чув від доктора В. Сімовича (тут зроблено технічну помилку, ідеться про Василя Сімовича), що в житті Каменяра “відіграла велику роль Марія Р.” [1, с. 266], яка й стала прототипом Марічки з повісті. Проте ця версія, на нашу думку, є найменш правдоподібним здогадом автора. Л. Білецький зазначив, що І. Франко “в наймолодші роки свого юнацтва” зустрів дівчину, яку покохав на все життя і чий ідеальний образ “носив у своєму серці” і оспівав у найкращій ліричній збірці. Проте серед листів самого письменника є лише одна згадка про Марію (властиво – Марисю) – “третю жінчину”, котру він любив і котра його “дуже-дуже любила” (поруч із матір’ю та самою О. Рошкевич, яку І. Франко, очевидно, любив найдужче). Про неї він розповів у своєму листі до О. Рошкевич від 4 серпня 1878 року: “Вона називалася Марися. Я ще й досі нагадую її низеньку постать, веселий, дрибітливий голос, добродушне лице, – я її дуже любив. Вона також умерла, і то вмерла також з дуже прикрим чуттям оглядом мене. Вона вмерла на холеру. Кілька разів під час самої холери вона, ще здорова, просила мене: “Прийди, Іванчику, як я ослабну... аби-м тя бодай перед смертею увиділа!” ...прийшов післанець з села, що Марися ослабла, і почав мене просити, щоби-м ішов, бо мя конче хоче видіти, – я – не знати чому, відказав, не хотів іти” [11, т. 48, с. 96–97]. Як пише Я. Грицак, “до того часу [часу закоханості у дочку священика Ольгу. – О. С.] коло жінок, яких він по-справжньому кохав, обмежувалося лише членами його сім’ї” (Марися була його двоюрідною сестрою-нянькою) [3, с. 311–312]. Вірогідно, що Франко завжди пам’ятав про неї, але у своїй збірці висловив почуття до інших жінок. Звичайно, прототипом Марічки могла бути й Ц. Зигмунтовська, й О. Рошкевич (яку Л. Білецький називав Готкевич), проте вона не була “ілюзією”, “привидом” чи “тінню” ідеальної жінки, за яким “в’яло серце поета” [1, с. 267], а його коханою жінкою, з якою він мав одру-

житися. На думку автора статті, концепція “Зів’ялого листя” стоїть поруч із життям самого І. Франка і дуже близько підходить до концепції “Тіней...” (образ третьої жінки зі збірки він асоціював з образом нявки, а О. Хоружинську – із Палагнуою). Проте думка автора про юне та єдине кохання І. Франка, яке він зберіг до самої смерті, не оперта на жодні факти. Звісно, якщо звести в один сюжет життєписи усіх Франкових жінок (принаймні тих, про яких міг знати Л. Білецький), то в симбіозі він був би схожим до історії Марічки з повісті М. Коцюбинського. Проте, навряд чи автор “Тіней...” був настільки обізнаний у цій сфері. Як відомо, оця “пизма” між двома родами була реальністю, і цілком можливо, що любовна історія про дівчину з роду Гутенюків та хлопця з роду Палійчуків також була правдивою. Цілком імовірно, що їхні імена не були вигадкою, адже гуцули часто називали своїх дітей Іванами та Марічками. В. Гнатюк свого часу теж цікавився цією історією і навіть особисто просив Луку Гарматія, аби той прислав йому її. Проте “він не зробив цього з невідомих причин. Можливо, що й сам призабув” [2, с. 19–20].

Л. Білецький стверджував, що І. Франко шукав свою кохану до кінця життя, так само, як Іван – свою Марічку. Проте він так і не дав чітко зрозуміти, яка з жінок – О. Рошкевич чи Ц. Зигмунтовська – стала прототипом Марічки. Цікавим фактом є вірш “Неназваний Марі” (адресат якого й досі невідомий). Л. Білецький вважав, що вірш цей І. Франко написав незадовго до своєї смерті, хоча насправді – 1908 року. Проте сумнівно, що Франкові тут йдеться про Марію, яку він кохав усе життя. Як вважає Я. Грицак, “одинокий довготривалий слід із численних любовних романів Франка можна найти у його багатій літературній спадщині [...]; кожній зі своїх захоплень Франко присвятив хоча б один вірш” [3, с. 324].

Серед інших доказів, які подав Л. Білецький, – подібність оповідання про початок світу в повісті М. Коцюбинського (розповідь про Аридника) та Каменяревого вірша “Честь творцеві твари”. Імовірно, що автор повісті користувався матеріалами Ф. Колесси, опублікованими в Етнографічному збірнику 1898 року (том 5), або читав “Людові вірування на Підгір’ю” Івана Франка, звідки й міг почерпнути цю легенду. Можливо, саме у цьому дослідженні вірувань він прочитав примівку: “Кум-кума, що-с варила? Бурак-борщ, бураки-ки-ки!” [12, с. 173], яку й навів у своїй повісті.

Автор статті вважає, що саме особа І. Франка – його дитинство, любов до польки Ц. Зигмунтовської і, врешті, хвороба письменника, яка загострилася 1908 року, так вплинули на М. Коцюбинського, що у його “вразливій уяві” до серпня 1911 року “повсталася суцільна постать І. Франка”, котрий став прототипом головного персонажа. Хоча здогадка Л. Білецького про те, що М. Коцюбинський читав свій реферат “Іван Франко” вже після того, як письменник захворів, “після того, як одержав відозву через Гнатюка від комітету для збирання грошей на фонд Франка” [1, с. 264], не оперта на факти. Його реферат прочитано у кінці 1907 року.

У розділі 5–6 професор підбиває підсумки своєї статті, вважаючи, що “концепція й сенс життя Івана від його народження аж до смерті – то є праобраз аналогічного, але глибшого й вищого особистого життя Івана Франка” [1, с. 316]. Безперечно, така інтерпретація є цікавою і дуже цінною з погляду історика літератури, проте сьогодні ми не можемо стверджувати, що “в підвалину повісті ліг життєпис Івана Франка” і що природа у тексті була лише “глом”, “декоративною оздобою” й пасивним впливовим чинником в житті героя”. Адже, як відомо, М. Коцюбинський їхав у гори 1910 року з метою “вивезти звідти якусь тему” і, починаючи ще з 1905 (коли він ще не знав про хворобу І. Франка), виношував у серці задум “побути серед гір”. З його листування можемо зробити висновок, яке сильне враження на нього справила Гуцульщина: 11 липня 1911 ро-

ку він писав до О. Аплаксіної, що їде на три дні у верхів'я гір, “де немає доріг, а лише гірські доріжки, доступні небагатьом, бо хотів “побачити життя гуцулів-номадів”. Казав, що цей край “первісний, дикий, з дикою величною природою, з язичницьким народом, який живе особливим, оригінальним життям”, що хоче “вивезти звідси якусь тему, а для цього треба попрацювати” [7, с. 163].

Цікавим філософським узагальненням є думка Л. Білецького про первісність людини, життям якої “володіє якась вища і відвічна сила, проти якої вона боротися не може”, і “чим ближче людина до природи, тим сильніше ті сили відчуває” [1, с. 317]. Ця думка, очевидно, й лягла в основу отого індивідуального вияву гуцульського життя крізь призму світосприйняття М. Коцюбинського. Вдало помічено й тяжіння сюжету повісті до ідеального, до тієї ідилії-раю, “що поривав усю істоту віруючого гуцула в гори, в ліси, до полонин” [1, с. 318]. Оце ідилічне сприйняття “вічного джерела безконечних митів” було властиве не так самим жителям гір, як чутливій натурі М. Коцюбинського.

Можливо, свідомо чи несвідомо, письменник переніс риси складної душевної конструкції І. Франка на персонажа своєї повісті. Проте, ми не можемо знати напевно, наскільки М. Коцюбинський був перейнятий Франковою постаттю і як глибоко занурювався у його біографію, хоча вже 1902 року автор “Тіней забутих предків” писав у своїй автобіографії, що “тепер особливо починає цікавитися психологічними темами” [5, с. 310]. Незважаючи на це, не можемо не погодитись із думкою, що абсолютних прототипів у художніх творах немає, так, як і скінченної кількості оригінальних авторських інтерпретацій, що творять основу літературознавства.

Список використаної літератури

1. *Білецький Л.* “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського в світлі історичного розвитку / Л. Білецький // Самостійна думка. – 1933. – Ч. 7/8. – С. 219–223; Ч. 9. – С. 246–248; Ч. 10. – С. 262–269; Ч. 11/12. – С. 316–319.
2. *Гнатюк В.* Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського / В. Гнатюк. – Львів: Накл. М. Гаранька, 1925. – 20 с.
3. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К.: Критика, 2006. – (У надзаг. Український науковий інститут Гарвардського ун-ту, Інститут критики, Інститут істор. досліджень Львів. нац. ун-ту імені І. Франка). – 631 с.
4. Енциклопедія Українознавства [репринтне відтворення видання 1955–1984]: в 10 т. – Львів, 1993. – Т. 7. – 1998. – 2799 с.
5. *Єфремов С.* Вибране : Статті. Наукові розвідки. Монографії / [упоряд., передм. та прим. Е. Соловей] / С. Єфремов. – К.: Наукова думка, 2002. – 760 с.
6. *Корнійчук В.* Подвійне коло таємниць. Нові матеріали до історії “Зів’ялого листя” / В. Корнійчук, І. Денисюк // Дзвін. – 1990. – № 8. – С. 126–133.
7. *Коцюбинський М.* Листи до Олександри Аплаксіної / [упоряд. В. Панченко] / М. Коцюбинський. – К.: Критика, 2008. – 639 с.
8. *Коцюбинський М.* Твори: у 7 т. / [редкол.: О. Є. Засенко (голова) та ін.] / М. Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1973–1975.
9. *Коцюбинський М.* Твори: у 5 т. / [редкол.: П. Г. Тичина (голова) та ін.] / М. Коцюбинський. – К., 1949. – Т. 3. – 398 [2] с.
10. *Саликовский А.* Из воспоминаний о М. М. Коцюбинском / А. Саликовский // Украинская жизнь. – 1916. – Кн. 9.
11. *Франко І.* Збір. тв.: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
12. *Франко І.* Людові вірування на Підгір’ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. 5. – 1898.

“ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ” М. КОЦЮБИНСЬКОГО В СВІТЛІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Леонід Білецький

I

“Тіні забутих предків” М. Коцюбинського не є новеля, як думають деякі критики, а повість. Написана вона, як зазначено в автографові, в часі від 20. VIII до 3. X ст. 1911 р., цебто писалася вона лише шість тижнів. Коли вона появилася на сторінках Літературно-науков[ого] вісника за 1912 р., кн. I і II, то відразу звернула на себе увагу критиків як поява незвичайна.

Першим одгукнувся М. Євшан (“Літературний білянс...”, ЛНВ, 1913, січень-март, с. 165), зазначивши, що після “*Fata morgana*” цю повість треба вважати за один із значніших вкладів його в українську літературу... “Тіні забутих предків” – це перше, пише критик, дійсно артистичне відтворення гуцульського життя й гуцульської психіки, малюнок настільки глибокий і суцільний, що всі попередні проби українських письменників у тім напрямі – Франка, Хоткевича, врешті й Федьковича – мусять бути лише фрагментами.

С. Черкасенко про цю повість писав у захоплюючому тоні як про найвидатнішу появу з боку її ідеї та краси її відтворення (ЛНВ, 1913 р.). В. Дорошенко (там же) присвятив цій повісті окрему статтю, в якій докладно розібрав зміст її й значіння. Стаття останнього критика також у піднесенім тоні констатує, що повість є видатна поява в українськ[им] письменстві за 1912 р. В такім же захоплююч[им] тоні писали й О. Грицай, С. Єфремов та інші критики. Але найповажнішою, з наведенням цілої низки нових фактів із життя М. Коцюбинського й творчості, зокрема про “Тіні забутих предків”, була студія В. Гнатюка 1914 р. з додатком листів письменника до автора студії.

А С. Єфремов до останніх днів залишився таким же прихильником цієї повісти: “Цією поемою, – писав він 1922 року, – на славу поєднання природи з людиною Коцюбинський показав себе гідним зайняти поважне місце серед невмирущих геніїв людськості” (“Коцюбинський”. – К., – 1922. – С. 142).

Але від 1923 р. з легкої руки легкодухого Коряка на творчість М. Коцюбинського, а зокрема на згадану повість у радянській критиці погляд кардинально міняється. До такої зміни спричинилися, на мій погляд: а) монографія С. Єфремова про Коцюбинського (згадана вище), б) стаття Ол. Попова (“М. Коцюбинський”, Черво[н]ий Шлях. – 1923. – Кн. 2), в) стаття М. Могиланського в часоп[исі] “Нова Громада” 1924 р., ч. 17. Глорифікаційна праця С. Єфремова, після якої Коцюбинський піднісся на ступінь геніального письменника; далі виступ О. Попова проти Коряка, що того ж року ховав українське письменство в домовину, забиваючи в ню осиковий кілок, – виступ того ж Попова проти праці С. Єфремова, що не з’ясував соціально-класової природи Коцюбинського, дав привід Корякові виступити вже проти твору “Тіні забутих предків” (“Поет укр[аїнської] інтелігенції М. Коцюбинський”, Харків, 1923). А з найбільшою негативністю до цього твору поставився Гнат Хоткевич (“Література, Наука, Мистецтво” (додатки до Харківсь[ких] вістей), 18. V. 1924 р., ч. 19). Останній критик у своїй статті “З приводу уваг М. Могиланського щодо твору “Тіні заб[утих] предк[ів]” М. Коцюбинського” авторитетно заявляє: по-перше, що вже час перестати говорити про Коцюбинського в суперлятивих та визнавати “Тіні заб[утих] предк[ів]” за один із найбільших його творів; по-друге, що в Коцюбинського “Тінях” “на протязі всього твору немає не тільки ні одної концепції, а навіть майже ні одної фрази, записаної ним самим”; по-третє, що під час опрацювання

своєї повісті Коцюбинський “міг мати тільки те, що дав йому Гнатюк, а що мав Гнатюк у Криворівні – я знаю, – пише Г. Хоткевич, – це тільки його книжка про опришків, слідів якої в “Тінях” абсолютно нема, й Шухевича, з якого – і виключно з якого – зроблені всі виписки й на яким обмежилися всі відомості Коцюбинського”; нарешті, по-четверте, що “Коцюбинський, – на думку Хоткевича, – не поет Гуцульщини – це я сказати не тільки можу, а й мушу. *І не тільки не поет, але людина, яка з холодним серцем, розсудочно взялася писати про свій нарід і надала тому народові такі риси, які ганьблять його*”. Ось до чого домовився Хоткевич!.. (підкреслення моє. – Л. Б.). Коли в оборону від писань Коряка виступив М. Могилянський (згадана стаття), то в оборону від наклепів Хоткевича виступив С. Козуб (джерела “Тіней забутих предків”, Черво[н]ий Шлях. – 1925. – Кн. 4). Могилянський пробував у всім масштабі повернути Коцюбинського на попереднє, вже визначене йому місце; а С. Козуб спростував, правда, лише третє обвинувачення Г. Хоткевича й доказав, що Коцюбинський користувався не лише вказівками В. Гнатюка, не лише матеріалами Шухевича, але й власними студіями як усього друкованого матеріалу про Гуцульщину, так і самої Гуцульщини. Але обвинувачення в тім, що “Тіні заб[утих] предк[ів]” – твір без жадної концепції, а особливо, що цим твором письменник оганьбив український нарід, – це обвинувачення не зняте критикою й тяжить над Коцюбинським далі. А ці наклепи можна спростувати, докладно показавши ембріональний процес зародження й виношування твору та розкривши його мистецьку сторону. Ось ці мистецько-літературознавчі проблеми в “Тіні заб[утих] предк[ів]” в дальших розділах я й розкриваю.

II

З листів М. Коцюбинського можна докладно довідатись про те, з якою пильною увагою письменник збирає український фольклорний та етнографічний матеріал. Студіювання цього матеріалу я спостерігаю ще з 1901–1903 рр. Найбільше зацікавлення цими матеріалами в поета відносилось до Галичини. Переписка з В. Гнатюком викликала в нім особливу увагу до Галичини: “До Львова мене страшенно кортить”, – писав М. Коцюбинський у серпні 1900 р. До цих слів письменника В. Гнатюк додає: “М. Коцюбинський мріяв довгі літа про те, щоби зо своєю подругою приїхати на трохи довше до Галичини”... І лише 1905 р. Коцюбинський вирішує: “13 або 14 квітня (ст. ст.) я виїду до Берліна, до лікаря, але попереду заїду на пару днів до Львова. Дуже тішуся, що доведеться мені особисто познайомитися з Вами”... Прибувши до Львова вдруге між 20–22 серпня ст. ст., Коцюбинський з Гнатюком не побачився, бо останній був в Криворівні на Гуцульщині на літниську. Тоді він у листі від 28. V. 1905 р. ст. ст. вперше згадує Криворівню: “До Криворівні навряд чи зможу поїхати, бо не буде уже часу”. В цьому виразі я ще не бачу літературного зацікавлення Криворівнею та Гуцульщиною загалом, але під час першого побуту в Львові перед Великоднем у квітні 1905 р. Коцюбинський разом із Франком і Гнатюком проводили час на селі в Яйковцях. Немає ще літературного зацікавлення Гуцульщиною й у листі від 30. VI. ст. ст. 1905 р., хоч уява про красоти її вже замальовувала цілі картини: “От зараз сиджу у себе, – писав Коцюбинський, – і уявляю собі Вас у Криворівні. І так мені хочеться бути разом із Вами серед гір, над річкою, разом грітися на сонці й спокійно про щось розмовляти. Почути часом серед розмови цікаву, оригінальну коломийку й Ваш сміх. Побачити, як Ви поглядшали й засмалилися на сонці, як поздоровшали та як обходитеся без всякої книжкової примудрости”. До слова “коломийку” Гнатюк додає примітку: “Я друкував тоді частину коломийок і в часі побуту М. Коцюбинського цитував йому їх багато, особливо коли ми від’їздили на село. Вони подобалися йому дуже...” А далі Коцюбинський в листі додає: “Ну та на це літо маєте від-

пустку, а на прийшле – не одкараскаєтесь од мене, хоч би й хотіли”. В другім місці того самого листа письменник пише: “А Ви вже коли такі добрі до мене і не забули обіцянки вислати деякі книжки (видання Наук[ового] Тов[ариства] ім. Шевч[енка] у Львові), та також “Коломийки” (як будуть готові)... Вже з цього листа можна бачити, як увага письменникова до Гуцульщини й коломийок стає сильнішою й гострішою. Особливо це відчувається в листі від 8 вересня (ст. ст.) 1905 р.: “Нетерпляче чекаю на Ваші коломийки”. А в листі від 5. X. ст. ст. Коцюбинський повідомляє: “Коломийок ще не читав (бо тільки що дістав їх), але вже чую, що то мені дуже гарно пахне. Як прочитаю, напишу Вам про свої вражіння”.

А В. Гнатюк з свого боку не перестає нагадувати письменникові про коломийки; так від 24. III. 1906 р. пише: “Тому, що ми давно не бачилися і я не міг Вам заспівати нових коломийок, то напишу Вам бодай одну “мою”, бо говорить про таких хорих, як я:

Ой захрип я, моя мила, захрип я,
Якусь єс ми біду дала, до тебе прилип я.
Якусь єс ми біду дала, чи не сухотоньки,
Що не маю вночі снання, а вдень роботоньки.

І це істинна правда, – додає Гнатюк. – Якби я знав, що Вам тепер бракує, то хто знає: чи не найшов би в своїм репертуарі й для Вас коломийки...”. А далі в тім же листі В. Гнатюк додає: “Цього року маєте приїхати до нас із родиною й разом їдемо на літо на Гуцульщину, де маєте купатися в зимнім Черемоші, вигріватися на сні до сонця, їздити на дарабах, балакати, писати поезії й ходити на прогульки. Ви цього не поспіхаєтеся й пишість завчасу, чи шукати Вам великої хати, чи малої...”. Коли минулого 1905 р. Коцюбинський грозив Гнатюкові приїздом до Криворівні на ціле літо, то на вищенаведену пропозицію Гнатюка письменник 31. IV. 1906 р. сумно сповіщав: “До останньої хвилі я справді гадав їхати з Вами в гори, а тепер гидка проза розбила усі мої надії...” Лише безпосередній дотик до чистого джерела Гуцульщини підняв поета: “Розважили мене під час вакацій Ваші коломийки. Що за хороша книжка! Просто подивляєш багатство народної творчости, багатство, кольоритність мови. “Буду красти”, – певно скаже кожен письменник, читаючи цю книжку, і в тому переступі винні будете Ви. Дуже Вам дякував, читаючи коломийки, дякую й досі” (лист від 24. VII. ст. ст. 1906 р.). На таку тирану захопленого поета Гнатюк відповідає: “Я дуже тішуся, що Вам подобалися коломийки, бо досі лиш я був їх запаленим аматором, а тепер знаходиться ще дехто! А вони варт того...”.

Отже, завдяки В. Гнатюкові з байдужого інтересанта гуцульською поезією Коцюбинський стає гарячим ентузіастом її та її поетом, що збирається їх обкрадати, цебто наслідувати. Від цього часу Коцюбинський цікавиться Гуцульщиною вже й як поет, пізнає її, тягнеться до неї; цей потяг мистця відчуває Гнатюк, пересилає йому низку етнографічних видань, а з ними й поради, як найшвидше можна дійти до пізнання гуцулів; видатний етнограф вперто нашіптує письменникові, щоб останній простудював літературу про гуцулів: “Я вмисне пишу про це вже тепер, – пояснює Гнатюк 1908 р., – щоби Ви мали час подумати й приготувитися, а я з свого боку прийшов би з усякою поміччю. За зиму могли б Ви познайомитися з невеличкою гуцульською літературою й на місці дивитися вже на все іншими очима”. М. Коцюбинський 6. XII. ст. ст. того самого року як би на ту поміч відписує: “Оце зараз дістаю Ваші книжки (сердечне спасибі за пам’ять і дарунок!)... це надзвичайно цінний матеріал як етнографічний, так і діалектологічний. А що ж коломийки? Згадав про коломийки – і зараз як живий встав перед очима Ваш

образ: нахилиєтесь до вуха й тихим голосом виспівуєте якусь коломийку (а їх на всякий випадок є кілька!) – і очі сміються. Я серйозно починаю думати про Криворівню... В кожному разі маю надію побачити Вас у 1909 р....” Кінчає лист такими словами: “як видасте коломийки – не забудьте прислати мені, бо дуже цікавлюся ними...” Від цього листа й далі інтерес Коцюбинського до коломийок переходить у глибоке бажання побувати в Криворівні – в центрі Гуцульщини галицької; але здоров’я його не дозволяло це бажання здійснити. Обіцяв 1909 р. там бути, а в листі від 20. III. 1909 р. пише: “Думав я про Криворівню, та лякає мене, що там буде холодно й вогко...” Все ж таки проїздом до Італії на острів Капрі в числах 18–19. V. 1909 р. бачився у Львові з Гнатюком і інш.; а з Капрі писав про рай земний (у Капрі), де йому є добре, – “а все-таки, – додає, – Криворівня надить”. І 15/28 червня того ж року сповіщає Гнатюка, що дуже хоче бути в Криворівні й заїде, коли буде вертати. Дійсно, 27. VII. Коцюбинський виїхав із Капрі з тим, щоби побувати в Криворівні, але тоді почалися сильні дощі, і письменник доїхав лише до Львова, бо до Криворівні в гори через таку погоду їхати не відважився. Коли ж довідався, що там погода була гарна, – страшенно жалкував, що вернув з півдороги. Але в листі від 4. VIII. 1909 р. рішуче заявив, що на слідуючий рік буде в Криворівні. Того ж року В. Гнатюк починає вже недвозначно підносити перед Коцюбинським чисто літературні інтенції щодо Криворівні й Гуцульщини загалом; так у листі від 18. XII. 1909 р. читаємо: “Я дуже цікавий був би, як би Ви щось написали про море італійське – ну а потому про гуцулів. Ви повинні поставити собі за точку “амбіції”, а з опришківських оповідань побачите, що про них є що писати... Романтичний народець!..” І в уяві Коцюбинського, видно, назріває й чисто літературний побудник до гуцулів, коли він 3. I 1910 р. заявляє Гнатюкові: “Щодо Криворівні, то я весь час роздумую, чи не забратися туди на цілі свої вакації...” А від 10/23. VI. 1910 р. Коцюбинський писав: “Цим літом ми вже конче побачимося в Криворівні”. І справді, вліті 17. VII. ст. ст. того ж року письменник повідомляє: “приблизно 13–14 серпня виїду до Криворівні й пробуду там до кінця своєї відпустки, а маю вернути додому на 28 серпня. Значить, днів 10 пробудемо разом. Тішить мене це дуже, бо я вже скучав за Вами, хочеться мені побачити Вас, а при тій нагоді Карпати й гуцулів. Своїми словами “Ви мусите щось написати про гуцулів” забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годеп за 10 днів. Тільки оскому наб’ю”. Свою подорож Коцюбинський здійснив, проживши зазначений термін у Криворівні. Це перше перебування письменника серед гуцулів. Поступово інтерес до нових вражіннь, до нового народу, до його пісні розростається в мистецьке зацікавлення до нового типу артистичного, а з ним у парі – нові образи, нові картини, нові ідеї й нова концепція; так зародився й роками виношується взбуджений В. Гнатюком твір; не було об’єкту, не уявляв поет осередку людського, але чув його мистецькі витвори, чув його прекрасну коломийку; далі знайомиться з його вірою, світоглядом, легендою, обрядовим життям... й означається стисліше той об’єкт, що стане в чолі майбутнього твору; але ще немає ні теми, ні фабули, ні сюжетової схеми; клин, забитий Гнатюком у голову письменника ще в стані ембріональним, не тільки не має жанрової форми, але ще далекий від будь-якого конкретного означення мистецького, що прибирає будь-якої індивідуальної форми. Доказом цього лист до Гнатюка Коцюбинського після Криворівні вже з Чернігова: “А Ви, спасибі Вам сердечне, таки частенько згадували про мене, чому доказом ціла бібліотека, яку я дістав від Вас: тут 4 томи “Гуцульщини” (боюся, чи не пропав де 5-ий, бо мене страшенно цікавить демонологія) і 3 томи Федьковича. Цілі скарби, якими я тішуся і не натішуся. Вони пригадують мені й Вас, і любу Гуцульщину, що як сон чарівний просунулась перед моїми очима, вони врешті

в'яжуть з Криворівнею. Дуже, дуже дякую й цілую. "Гуцульщину" почав потроху читати. Тоді возьмусь за оповідання про опришків, а вкінці прочитаю Федьковича... Хочеться працювати, снуються плани – а це вже добре..." Хочеться творити... але ще нічого конкретного: з одного боку гуцульська демонологія, а з другого – оповідання про опришків – снуються плани, але конкретного плану з тематикою, фабулою й сюжетовою схемою поет ще не має, бо "що я зробити годен за 10 днів" перебування в Криворівні, – а гуцули "не дають мені спокою..."

Ось стан мистецький, в якому перебував Коцюбинський після першої поїздки до Криворівні в 1910 р. А В. Гнатюк пастирливо письменникові нашіптує: "Вас зацікавили б, на мій погляд, гуцули, що Ви мусили б щось написати про них, а сам я тішився б незвичайно..."

А після вже згаданого листа Коцюбинського В. Гнатюк пише: "Студійте, отже, тепер Гуцулю, як маєте під рукою, щоб опісля лише надихуватися новими вражіннями й віддавати їх на папері", а далі питає: "А чи вже в'їлися трохи в "Гуцульщину", і як Вам смакує?". А через кілька днів, 8. XII В. Гнатюк знов питає: "Ви начиталися вже багато "Гуцульщини"?"

І на ці настирливі запити свого приятеля, а також розбурханий новими вражіннями від Гуцульщини Коцюбинський від 30. XII ст. ст. 1910 р., вітаючи Гнатюка з новим 1911 р., серед інших побажань заявляє: "і щоби ми з Вами літом у Криворівні лазили по горах та викрикували...", а нижче додає: "Я, в свій час, з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний, казковий нарід. Але книжка книжкою, треба мати живі вражіння, щоб щось зробити – і хочеться швидше дочекатися літа".

А ще нижче: "Будемо сподіватися, що ще надивимось на синє небо, на гори веселі й на добрих людей".

В листах з першої половини 1911 р. М. Коцюбинський майже в кожному листі згадує про Криворівню. Так, від 5. IV. ст. ст. читаю: "Хочу себе потішити, що літом буде нам краще й ще заспіваємо з Вами разом у Криворівні. До речі: коли Ви збираєтеся туди? Я міг би приїхати в липні (ст. ст.), не раніше. Чи добре буде?"

Від 4. VI. ст. ст. Коцюбинський пише: "Завтра виїжджаю з родиною до Криму, а потому поїду до Криворівні".

Від 19. VI. ст. ст. читаю: "За два тижні я збираюся на місяць до Криворівні. Дуже прохав би Вас найняти мені хату десь близько коло Вас і якомога швидше написати сюди".

А від 20. VI. Коцюбинський повідомляє: "Дуже радий, що такі побачимось й будемо довше разом, бо я збираюся до Вас на цілий місяць. Виїду звідси 1 липня ст. ст. Сподіваюся, що до того часу ще дістану від Вас пару слів... Зробіть мені ласку, найміть мені хату десь близько від Вашої й упорядкуйте справу з обідом. Ви й не знаєте, як я тішуся, що буду з Вами та ще й у Криворівні, яка мене так зачарувала!.. В Криворівні хочу дещо зробити, вивезти звідти тему якусь..."

Коли ж повертав з Криворівні додому, писав Гнатюкові з Львова: "Од'їжджаю з жалем у серці за всіма Вами й за Криворівнею..."

В листах до дружини Коцюбинський ділиться своїми вражіннями з Криворівні: "Якби ти знала, скільки тут цікавого..."

А до російського письменника Горького писав: "Весь мій час минає в екскурсіях по горах, верхи на гуцульському коні, легкому й граціозному, як балерина. Побував у диких місцях, куди не кожен дістався б, на полонинах, де гуцули-номади перебувають ціле літо з своїми чередами й отарами. Коли б Ви знали, яка велична тут природа, яке первісне життя!... Скільки тут гарних казок, давніх переказів, повір, символів. Збираю матеріял, відчуваю природу, дивлюсь, слухаю, вчуся".

І не дивниця, що внаслідок цих вражінь, безпосередніх студій поет вивіз звідти вже тему – зробив дальший мистецький крок... Коли повсталала тема, – у письменника повсталала власна кишенькова книжечка з записами всього того, що для опрацювання теми необхідне, що бачив, пережив, прочитав і в лабораторії своїй оформив в окремі мотиви як певні конденсовані й опрацьовані цеглини для майбутньої будівлі; тут поет занотував окремі картини з гу-

гуцької природи, побуту, поодинокі постаті в їх поступованні: мужчина й сварка; фражка до жінки, зачипка до любаски й інші. Свої безпосередні здобутки письменник оформлює друкованим етнографічним матеріалом: із “Гуцульщини” Шухевича, із гуцульської демонології Онищука, із примівок Франка; на окремому листочкові занотовує словник гуцульських слів і виразів; занотовує цілий план зо всіма деталями гуцульської полони. В дальшій стадії творення десять образків із кишенькової книжечки Коцюбинський переписує на окремі картки й опрацьовує їх та приводить у систему, надавши їм експресії, руху.

З кишенькової книжечки С. Козуб наводить такий приклад: “гнилі пні, що розсідаються, смереки високі з сіткою сухих гіллячок в долині, кам’яні, накидані одні на другі, покриті рудим мохом і папороттю. Вище довгі плакучі трави, дрібні кучері афин і гогозів, горобина, далекий сумний дзвоник корови, на вершку. Сижніць накидані скелі в плямах лишайів і моху, а між ними цілий килим гогоз”.

Цей цілком неопрацьований ще брульон на окремі картини набирає цілком викінчений вигляд: “Ухил гір і кожний камінь вкривали рудаві мхи, грубі, м’які, шовкові, як плюш. Теплі й ніжні, вони ховали в собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м’яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка. Дрібна зелень гогозів і афин запустила своє коріння у глибину моху і сипнула на них рососою з червоних та синіх ягід”. А в остаточній редакції у самім творі вже це місце виглядає так: “Під ногами в Йвана кожний камінь вкривали рудаві мхи, грубі, м’які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м’яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка. Кучерява зелень гогозів і афин запустила своє коріння у глибину моху, а зверху сипнула рососою червоних та синіх ягід”. Цей приклад показує наочно той процес стилістичного й психологічного компанування навіть деталей твору; але, крім такого композиційного прийому щодо опрацювання конкретних фактів, М. Коцюбинський, переписуючи ці образки на окремі картки, творив і нові, внаслідок чого з десяти малюнків природи на картках повстало аж 19. Коли така підготовча стадія була закінчена: тема винайдена, мотиви зібрані та впорядковані, картини змальовані, – письменник починає опрацьовувати фабулу твору та сюжетову схему; перші етапи такого композиційного підходу до твору в цілому мусять вилитися в найголовніші точки композиційної лінії ходу подій, – і Коцюбинський накидує план повісті “Тіні забутих предків”, записаний на листі паперу *in folio*; і цей план містить у собі всі частини викінченої повісті; в нім для полегшення вже самого оброблення систематично показані навіть сторінки тих збірників Шухевича, Онищука, Франка й інші[і], звідки автор брав образ, легенду, вірування, коли це все не черпалося з власних спостережень та досвіду автора. Так, у третій частині плану письменник нотує: “Задрімав на Великого Івана. Приходить до нього Марічка і кличе його в гори. Він іде за нею. Знає, що вона нявка, але йде”. З цього прикладу видно, що автор визначає лише вершини тих мотивів, що в самім творі будуть компануватися. Планом повісті викінчується ембріональний період зародження й виношування та зросту повісті; ця ембріональна доба тягнеться від 1905 р. аж до 20. VIII. 1911 р., цебто аж шість років. В цій добі першим звертає увагу Коцюбинського на гуцулів і на те, щоби письменник звернувся до цієї частини укр[аїнського] народу, лише В. Гнатюк. Йому українське письменство завдячує в ініціативі, що Коцюбинський як письменник звернувся до цього народу. Гнатюк на це мав повні підстави, бачачи, які перлини Коцюбинський присвятив молдованам з Бессарабії, татарам з Криму; і видатний етнограф відтягає увагу Коцюбинського до гуцулів. Але В. Гнатюк не обмежився тим, щоби Гуцульщиною лише зацікавити Коцюбинського; він настирливо знайомив його з гуцульськими коломийками ще від 1905 р.,

посилає збірники з гуцульської етнографії, фольклору, мітології, посилає низку творів тих письменників, починаючи від Федьковича, що вже писали про гуцулів; сам артистично наспівує письменникові гуцульські пісні, коломийки; вперто заманює його до Криворівні, запитує про наслідки студій і радить щось написати з побуту цього народу й т. д., і т. д. Отже, лише В. Гнатюк спричинився до того, що Гуцульщина таки закрила в уяві Коцюбинського все інше, заповнивши її собою по береги й закривізувала в цім напрямі його волю, розбудила й розбухала ліричне почуття, зробила його чинним своїм поетом. Ось у чім роля В. Гнатюка в історії зародження та ембріонального розвинення повісті.

А далі перед нами власна лабораторія Коцюбинського в підготовчім процесі до написання твору: збирає сировий матеріал, як аналітик студіює його, вибирає з тієї сировини все, що йому потрібно й тоді як синтетик-мистець бере з купи назбираного лише те, що потрібно, ожививши власними вражіннями з двох поїздок 1910 р. і 1911, переживши все своїм серцем, конкретизувавши своєю уявою в картини, образи, сцени, і т. д., оформивши в своєму лоні як потенцію майбутнього мистецького твору.

Що лише в такий спосіб виношував письменник свою повість, видно з власних його згадок: “Я, – оповідав Коцюбинський у гуртку письменників, – кожне своє оповідання довго з усіх боків обмірковую. Вияснюю до останньої деталі. Доти, поки воно не уявляється мені зовсім готовим, розказую його своїй жінці й іншим; вислухую їх уваги...”

Щось подібне оповідає приятель Коцюбинського М. Могилянський, якому пощастило бачити Коцюбинського в процесі його артистичного мислення, перші кроки творчости, а саме під час подорожі на Гуцульщину: “Він любив, – згадує Могилянський, – обмірковувати свої спостереження в бесіді, частенько в процесі бесіди робив несподівані висновки, знаходив якусь маленьку рисочку, від якої в мент ставав готовий образ, а вже образ у свій час допомагав їти далі, освітлюючи доти незрозумілі подробиці”. А ще цікавіші згадки про підготовчий період до творення вже “Тіней забутих предків” – чимало в Володимира Гнатюка: “До писання не збирався, доки не простудіював докладно найрізномордніших матеріалів, які мали йому послужити при новім творі. Я мав нагоду придивитися його приготуванням до писання в Криворівні. Наперед студіював він місцеву природу, ходив по лісі та по царинках, вертаючи все з повним оберемком різних цвітів, про яких назви й призначення випитував опісля селян. Робив собі всякі записки, розмовляв із селянами на різні теми, заходив до їх хат, придивлявся всьому пильно, не поминаючи нічого, навіть найменшої дрібниці. Крім того, прочитував усяку доступну літературу, артистичну й наукову. В 1910 р. був у Криворівні на Спаса, коли сходиться багато людей до церкви, що приносять до свячення зілля й овочі... У 1911 р. робив прогульку до Голов, звідки разом із учителем Л. Гарматієм їздив на полонину Скупову, ночував там при ватрі, їв бануш і приглядався полонинському життю. У Головах ходив також на “посіджінє” (забави при мерці); оглядав понадто похорон і весілля... В 1911 р. приглядався повені, що робила з малого Черемоша величезну ріку, яка летіла гураганом долину, несучи з собою, що схопила... До всіх прояв зібрав він дуже багатий матеріал від учителя Л. Гарматія, що, пробувши довший час на Гуцульщині, пізнав дуже докладно тамошні відносини, та від гуцулів Петра Шекерика з Голов, братів Потеків Петра та Миколи й Василя Якоб’юка з Криворівні...” І цей ембріональний період “Тіней заб[утих] предків” тягнувся аж шість років!

Пізніше в очо підготовчу добу виношування твору з гуцульського життя, приблизно від 1908 р., вривається нова риса підсвідомого оформлювання, психологічного забарвлення в інтимній лабораторії Коцюбинського, – це риса глибокого переживання, вразливого уболівання, що позначилася під вражінням тієї катастрофи, яка сталася в житті Івана Франка, коли він захорів і мало не загинув вже фізично під впливом візії та галюцинацій у Ліпівку 1908 р.

Роки 1905–1910 у творчості Коцюбинського – період найсильнішого соціально-класового світовідчуження та переживання революційних рухів на Україні в 1904–1905 рр. Проблема масових рухів, проблема революційної динаміки в імпресіоністичній літературно-артистичній концепції – це є те найбільше, чим імпресіоніст Коцюбинський відрізняється від світових письменників. Але в цей період його артистичне перо ніде не вкраплює візіоністичних ні образів, ні картин, ні концепцій. Вони вперше яскраво означаються лише в 1910–1912 рр. (“Сон”, “Тіні забутих предків”, “На острові” та інші). Це свідчить про те, що письменникова психіка, яка мислила лише реально-імпресіоністичними категоріями, нав’язувала свої внутрішні інтенції лише до конкретних випадків і не бавилася в уявно-хімеричні та візіоністичні проблеми. Навіть такі твори, як “Цвіт яблуні”, або “Він іде”, або “Persona grata”, “Intermezzo” та “Невідомий” і інші, які близько підходять до розроблення проблемів уявних; навіть ці твори ще далекі від тих рис, які так характеристичні для “Сну” або “Тіней забутих предків”. Отже, лише в останню добу своєї творчості М. Коцюбинський як психолог підійшов до змалювання людини чи в стані візіоністичнім, чи галюцинаційнім.

Відносини між Ів. Франком і М. Коцюбинським почалися ще далеко до їх посереднього знайомства. Листування їх (на жаль, ще не опубліковане) розпочинається ще від 1890 р.¹). Вже тоді Коцюбинський пише Франкові “дружній лист”, на який галицький поет відповідає листом від 1. X. т[ого] р[оку]: “Даруйте, що так опізнився з відповіддю на Ваш дружній лист. На присилку Ваших творів я дуже цікавий. Думку свою про них я напишу Вам по щирості й буду старався по змозі примістити їх де-небудь”. Коли 1896 р. Франко видавав “Житє і Слово”, він писав до М. Коцюбинського: “Щиро прошу Вас до співробітництва в “Житю і Слові”. Крім белетристики (коротких белетристичних творів) мені б були пожадані праці про просвіту, а надто критика літературна” (Лист від 24. VI. 1896 р.). 1900 р. дружина Коцюбинського задумала видати в Києві збірку оповідань письменника й звернулася до Ів. Франка (певне, за порадою М. Коцюбинського та через посередництво В. Гнатюка), щоб Франко написав до цієї збірки передмову. З слів В. Гнатюка² видно, що Франко погодився передмову написати. Та й М. Коцюбинський у листі до Гнатюка від 27. VIII. ст. ст. повідомляє: “Моя пані дуже дякує добр[одієві] Франкові за обіцянку й чекає передмови”. В листі від 18. IX. ст. ст. М. Коцюбинський до В. Гнатюка пише: “Моя пані вилагодила 10 моїх оповідань (рукопис) до цензури, чекає тільки, щоб І. Франко прислав обіцяну передмову. Їй не хочеться турбувати листом п. Франка, який завжди дуже зайнятий, і тому вона зважується обернутися до Вас з проханням як-небудь політично довідатися, чи скоро можна сподіватися тої передмови. Зробили б нам обом велику ласку”. Але Ів. Франко з передмовою не поспішався й 22. XI. ст. ст. Віра Коцюбинська сама пише до В. Гнатюка: “Високоповажний Добродію! Ви були так ласкаві, що взяли на себе труд повідомити мене про згоду Ів. Франка написати передмову до збірника оповідань мого чоловіка, які маю замір видати у нас на Україні.

¹ Іван Лютий. Творчість М. Коцюбинського в листах сучасників // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. 129–133.

² Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка. – Львів, 1914.

Не дістаючи так довго (минуло більш 3-х місяців) обіцяної передмови, зважуюсь звернутися до Вас з проханням повідомити мене, чи можу я мати надію дістати ту передмову й коли саме. Мені дуже хотілось би видати згадану книжку з переднім словом д-ра Франка. Рукопис лежить давно готовий, та без передмови не хочеться мені подавати його в цензуру. Була б дуже вдячна Вам за поміч в цій справі.

На ці інтервенції Віри Коцюбинської Франко пише до неї: “Я так щиро поважаю Вашого мужа й так високо ціню його талант, що Ваша просьба написати передмову до збірного видання його оповідань мала для мене надто багато принадного, щоб я міг був відразу відповісти на неї – поривався скільки разів написати передмову – так що ж, не виходило те, що бажав би сказати, а сказати щось шаблонне – й за себе соромно, і було б зневажливо для самої книжки” (лист від 17. І. 1901 р.).

Після цього Франкового листа й у зв’язку з листом В. Гнатюка, який, мабуть, повідомляв письменника про свою розмову з Франком щодо передмови, Коцюбинський пише: “Краще, на мою думку, обмежитися переднім словом д-ра Франка, яке, сподіваюся, він таки вилагодить, бо йому, як бачу з листа до моєї пані, тільки брак часу, а моя жінка пише йому, що згоджується зачекати на передмову той місяць”. Чому обоє Коцюбинські так бажали передмови до своєї збірки від І. Франка? Тому, що останній не раз ще з-перед 1900 року згадував про творчість М. Коцюбинського. Вперше Франко занотовує про нашого письменника ще 1893 р. на сторінках “Зорі” в статті “Наше літературне життя в 1892 році”. В ній (ст. 15) критик подає кілька прихильних уваг, правда, вкупі з іншими письменниками молодшої генерації, і на твори Коцюбинського з 1892 р.: “На віру”, “П’ятизлотник”. Докладніший критичний розбір творчости Коцюбинського, зроблений Франком, є з 1895 р. (“Зоря”. – Ч. 11. – С. 218–219) від імени конкурсної комісії, до якої входили І. Франко, О. Колесса й гімназ[ійний] проф. В. Білецький; це є рецензія на твори, подані на конкурс, що оголосила “Зоря”, під заголовком “Конкурс “Зорі””. В цій статті, крім інших творів, Франко розбирає і новелі, відзначені преміями, – Б. Грінченка “Хатка в балці”, О. Маковея “Весняні бурі” й М. Коцюбинського “Для загального добра”. Новеля Б. Грінченка дістала найкращу рецензію й першу премію; новеля М. Коцюбинського критиком була поставлена на друге місце й прихильно та річево була Франком розібрана; новеля О. Маковея з цих трьох дістала найсуворішу рецензію, але дивно, тільки за те, що оповідала про події з життя, близького до галицької суспільности, дістала другу премію, а новеля Коцюбинського аж третю. Безперечно, М. Коцюбинський на цей факт звернув увагу, але ніде про це на письмі не висловлював своєї думки (можливо, що з приватних листів письменника ще не всі є відомі й докладніше про цей конкурс ще не все опубліковано); хоч кидається в вічі не зовсім об’єктивне вирішення конкурсної комісії. Як би там Коцюбинський до вирішення комісії не поставився, все ж таки він уважав Франка за знавця свого письменницького доробку й чекав від Ів. Франка ширшого огляду 1900 р. своєї творчости. Але сподіваної спеціальної передмови до збірки, що хотіла видати В. Коцюбинська, так Франко й не прислав. Зате в 1901 році в праці “З останніх десятиліть ХІХ в.”, опублікованій на сторінках “Літ[ературно]-Наук[ового] Вісн[ика], кн. ІХ, Франко дав і загальний критичний підсумок щодо творчости Коцюбинського. Він писав: “До тої самої групи письменників (що й В. Самійленко. – Л. Б.) у першій ряді артистів, сконцентрованих на своїй артистичній творчості, гармонійних натур, здібних до об’єктивного малювання дійсности й погідних настільки, щоб і на цілу мальовану ними дійсність кинути ясне світло, належить Михайло Коцюбинський, один із найкращих наших новелістів. Його оповідання пливе натурально й свобідно, мов репродукція голої дійсности без ніякої примішки творчости. Стиль його простий, без жадної

форсованої штучности, без риторичних ефектів. Із усіх наших письменників він найбільше нагадує Тургенева, того “найбільшого артиста й найбільшого європейця” між великими російськими белетристами. Коцюбинський розширив обрій української повісти. Закинений долею на довгі літа в південні окраїни нашого краю, до Бессарабії й Криму, де належав до урядової комісії, що мала воювати з філоксерою, він дав нам прегарні малюнки з життя наших південних сусідів, румунів і татар, доторкнув життя наших гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Бессарабії. Але Коцюбинський далеко не етнограф-обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, перейнятий високими гуманними чуттями й ясним поглядом на життя. Отим-то його оповідання, даючи нам образи неторканих досі українським пером околиць і відносин, дають нам разом із тим високе естетичне вдоволення як твори справжнього таланту й як впливи поетичної й високорозвитої душі”. На цім місці я не буду обговорювати питання, чи правдиву Франко зробив оцінку творчости Коцюбинського, – скажу лише, що ця оцінка належить добі 90-х рр. XIX ст., коли щойно появилися твори доби соціально-побутові: “На віру”, “П’ятизлотник”, “Ціпов’яз”, “Пісня”, яку пізніше автор назвав “На крилах пісень”, “Для загального добра”, “Пекотьор”, “Посол від чорного царя”, “В путах шайтана” та інш[і]; але вже з цієї громади творів Франко відчув модерного письменника, естета й європейця, що в українській новелі починає нову сторінку. І ось із приводу цієї дуже високої в порівнянні з попередніми праці Франка Коцюбинський пише В. Гнатюкові від 10. II. ст. ст. 1901 р.: “Така шкода – ми тут на Україні не знаємо навіть, що тепер нового виходить в Галичині, не маємо спромоги читати “Вісника” навіть (“Літературно-Науковий Вісник”) тоді був на Україні заборонений. – Л. Б.). Мене, наприклад, дуже цікавить стаття д-ра Франка “З останніх десятиліть XIX віку”, що там друкується. Чи не огляд це новішої української літератури?” (ст. 47–48). 1903 р. М. Коцюбинський задумує видати альманах “З потоку життя”; із приводу цього альманаху письменник листовно звертається до інших українських літературних діячів, щоби взяли участь творами в альманасі. Звернувся, мабуть, також і до І. Франка. 5. X. ст. ст. того ж 1903 р. в листі до В. Гнатюка є згадка Коцюбинського, що “Франко матеріал прислав”. В листі від 24. I. ст. ст. 1904 р. Коцюбинський, подаючи зміст альманаху й назву “З потоку життя”, подає на другім місці (на першім – твори Л. Українки) вірші Ів. Франка “Стріли”; потім цей збірник вийшов у Херсоні 1905 р. 1904 р. на сторінках “Літер[атурно]-Нау[ового] вісн[ика]” в рецензії на збірник пам’яти І. Котляревського під заголовком: “Новини нашої літератури. На вічну пам’ять Котляревському. Літературний збірник”. – Кн. X. – С. 45–46, Франко присвячує прихильний уступ про твір М. Коцюбинського “Цвіт яблуні”.

А 1905 р. на Великодні свята проїздом до Берліна заїхав до Львова, де познайомився з Франком. “Бажаючи показати йому наше село, – згадує В. Гнатюк, – виїхав я з ним і д-ром Франком на самі свята до Яйковець, до тамошнього пароха о. Сев. Борачка, де провели ми час дуже приємно. При повороті до Львова чекали ми довший час у Кохавині на поїзд, під час чого д-р І. Франко написав своїх “Конкістадорів”” (ст. 75).

І в листі вже від 14. VI. 1905 р. з Цюриха М. Коцюбинський передає привіт і Франкові. Під час побуту у Львові Коцюбинський бував і в д-ра І. Франка. Тоді, згадує В. Гнатюк, “Іван Франко писав якраз “Мойсея” під той час, як М. Коцюбинський над’їхав до Львова. В часі відвідин у нього зо мною читав автор деякі уступи з своєї поеми, які зробили на М. Коцюбинського сильне вражіння” (с. 81).

Коли поема “Мойсей” була надрукована 1905 р., то дістав її й Коцюбинський; з цього приводу письменник ось що пише Гнатюкові: “Тільки що дістав од Єфремова книжки й догадуюсь, що то Ваша добра рука направила їх. Дійшло до мене ось що: 4 томики мо-

їх оповідань (по 1 прим. кожного), Ваші коломийки і “Мойсей” д-ра Франка. Чи все дістав? Моє Вам велике й сердечне спасибі за дар. Звістіть мене, чи “Мойсея” Ви од себе прислали, чи по волі д-ра Франка. Бо я не хотів би бути нечемним і не подякувати йому, коли це примірник од автора” (ст. 81). А в кінці того листа “P. S.” Коцюбинський додає: “Д-ра Франка привітайте від мене. Незабаром напишу до нього” (ст. 83). В такім же привітливім тоні Коцюбинський вітає Франка й у листі до В. Гнатюка від 18. II. 1906 р.: “Як там дорогий д-р Франко? Перекажіть йому мій сердечний привіт”. Те ж і в листі від 31. IV. 1906 р. ст. ст.: “Поздоровіть од мене д-ра Франка” (91); так само й у листі від 28. IX. ст. ст. 1906 р.: “Д. Франкові щирий привіт” (96); те ж і в листі від 1. III. 1907 р. ст. ст.

Наведені нотатки свідчать про те, що М. Коцюбинський не був у близьких стосунках з Ів. Франком, як, наприклад, з В. Гнатюком. Щось було в характері кожного, що не зблизило їх один до одного. А може, були й якісь зовнішні причини такого віддалення їх між собою? Щодо зовнішніх причин, то одно – це огірчення Коцюбинського до конкурсової комісії й зокрема до Франка як рецензента в справі визначення премій і несправедливого наділення найліпшої новелі Коцюбинського аж третьою премією. Для Коцюбинського було цілком зрозумілим, що не мистецько-літературні принципи керували членами комісії й редакції “Зорі”, а особисте застосування до тієї чи іншої особи письменника. Ось така тенденція в такій простій і ясній справі дуже разила такого ідейного та принципіально чистого Коцюбинського; особливо для письменника було нерозумілим, що до такого розподілу був заангажований і Франко. Друга причина: не було приводу зближатися, коли один одного не шукав і не потребував; і коли дружина Коцюбинського вже домагалася, щоби Франко ближче підійшов до її чоловіка, то Франко не зробив цього товариського кроку й залишився й далі стояти на певній віддалі; отже, головна причина такого віддалення лежить у характері самого Франка, що до смерті не мав такого друга чи приятеля, з яким міг ділитися найінтимнішими справами своєї душі. Але не дивлячися на певну віддаль їх між собою, обидва письменники високо цінили один одного як письменника, ставилися з повагою й привітом як до авторитетів ув українськiм письменствi.

IV

1908 рік був переломовим у їх відносинах. У тім році ще в лютні Франко захворів і лежав у себе вдома, а 21 березня т. р. на грошову підмогу Наукового товариства у Львові Франко поїхав до Ліпіка в Славонію лікуватися гарячими йодовими водами. Ще вдома в лютні, після свідчення М. Мочульського³, Франка посідали привиди; йому ввижалось, що в нього на ліжку скрізь по ковдрі було багато кертиць, і він їх проганяв (це оповідав Франко Мочульському й Ів. Джиджорі в кінці лютня т[ого] р[оку]). А в Ліпіку, як свідчить сам Франко в “Історії моєї хвороби”, продиктованій синові Андрієві, він “раптом одержав можливість говорити через т. зв. пошту духів з віддаленими особами”. Відомості про початки цієї хвороби Франка, як блискавка, рознесли серед української інтелігенції по обидва боки Збруча й дійшли до М. Коцюбинського. “Що з д-ром Франком? – питав Коцюбинський у В. Гнатюка в листі від 14. II. ст. ст. 1908 р.; хтось мені переказував, що він хорий. Я так стривожився цією звісткою. Не пишу до нього, бо боюся його клопотати, але Вас прошу написати мені, як тепер його здоров’я. Тим часом привітайте його від мене й побажайте швидко одужати”. Поки М. Коцюбинський чекав од Гнатюка відповіді, у Ліпіку з Франком сталася тяжка й страшна пригода. Пригоди цієї є кілька версій; одна зараз же після неї – у власноручнім листі Франка до Волод[имира]

³ З останніх десятиліть життя Франка // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 272.

Гнатюка; друга, подиктована самим Франком синові Андрієві. Із цих документів випливає, що Франко “почув голос, а властиво шептання помершого... М. Драгоманова”, який почав докоряти поетові, що через нього – Франка – йому гірко жити на тамтому світі й за найближчу причину подав опублікування Франком його листів як до Франка, так і до інших людей. Даремне поет виправдовувався, Драгоманів стояв на своєму й загрозив поставити Франка “перед суд Божий”, бо не тільки він, Драгоманів, але й інші покійники не можуть з поетом витримати. Драгоманів умовляв у поета, що він страшний грішник і не повинен жити на світі... А одної ночі, коли поет лежав у сильній гарячці, його розбудили зо сну різкі голоси Драгоманова, Костомарова й Веселовського. Драгоманів прочитав декрет, що запозиває на суд Божий і велів підписати якусь декларацію, а опісля опівночі звеліли вийти з покою під загрозою, що інакше завалиться дім. Франко хотів одягтися, бо ніч була холодна, але під загрозою Божого гromу заборонили йому брати футро й шапку; і в однім сурдуті й з черевиками в руках вийшов поет із подвір’я; йому звеліли йти якоюсь крутою стежкою геть за Ліпик; голоси погнали його в поле й, грозючи, що його заб’є грім, звеліли кинути черевики, скинути сурдут, у кишені якого було 360 к[рон], потім камізельку з годинником і золотим ланцюжком, суконні штани з портманеткою в кишені, полотняні штани й нарешті сорочку; але останньої поет не скинув. Тоді духи звеліли поетові зійти з дороги, перейти через рів і перелізти через пліт; це все зробивши, поет опинився на стерні, і тою стерниною духи пігнали Франка вниз на луку, покриту великими калюжами й перерізану крутою річкою, що пливе біля Ліпіка. Голоси гонили поета від калюжі до калюжі, наказуючи переходити через них і довели до річки. Коли поет оглядався, щоби почути й побачити, звідки йдуть голоси, було чути сміх і голос: “ти не побачиш нас!” І там над якоюсь калюжею прочитали йому присуд, що засуджують його на найстрашніші муки пекельні, а перед тим на побут у якійсь горі протягом 18 000 літ. Після суду поет почув, що під ним немов ворухиться земля й немов він з безмірною швидкістю пролітає безмірні простори. По кількох хвилинах наступив перестанок, і чулися там докори та закиди в страшних гріхах. Нарешті все спинилося, й він лишився серед болотяної толоки. В цю страшну годину блукання Франка був холодний вітер і йшов дощ. І на другий день в 10 год. ранку поета непритомного, промоклого і промерзлого біля великої калюжі знайшов жандар Тарнавський, що теж там лікувався й жив у сусідньому покоєві. В листі згадувались і п. Зигмунтівська, яку поет кликав приїхати до нього. З рукописів, що залишилися з Ліпіка (на бажання Франка майже все, що в Ліпіку було поетом написано, спалив його син Тарас) було три поезії: 1) “Хоч забудеш ти мене”; 2) “Знов кличеш ти мене, моя богине”; 3) “Честь творцеві твари” (уривок). Першому сонетові поет у збірці “Давне і нове” дав заголовок “Неназваній Марії”, а другому “До музи”; обидві ці поезії В. Гнатюк взяв з собою, бо вони йому дуже подобалися, і надрукував їх у “Л[ітературно]-Н[ауковому] Вісн[ику]” за той же 1908 р., кн[ига] за червень місяць.

Отже, на бажання М. Коцюбинського, як він сам про це згадує в 1 примітці до листа, вже відповіді М. Коцюбинського від 30. IV. ст. ст. 1908 р., В. Г[натюк] описав йому хоробу Франка й напевно його пригоду в Ліпіку, бо вже мав перед собою листа Франкового з Ліпіка. У відповідь на це сумне повідомлення Гнатюка Коцюбинський пише: “Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду собі місця. Тепер, коли стала перед нами можливість катастрофи – тепер ще яскравіше зарисувалася могутня постать Франка й усі його заслуги, ще дорожчим став нам той чоловік. Звісно, постаюся, що тільки зможу зробити для грошевої заповомоги (В. Гнатюк переслав і відозву

комітету, що заснувався для грошевої допомоги “хорому письменникові”⁴ та його численній родині. – Л. Б.), – але в цьому мала потіха – ні за які гроші Франка не купиш. Сьогодні прочитав у “Раді” звістку, що Франкові легше. Чи правда цьому й наскільки легше?

Дуже прохав би звістити мене, в якому стані його здоров’я тепер, які зовнішні ознаки терпіння, чи він притомний, говорить, пізнає людей, чи починає володіти руками? Виберіть хвилинку часу й напишіть до мене хоч коротенько. Мене дивує наша преса: здається, Франко заслужив на те, щоби ним більш цікавились: можна б щодня подавати звістки про стан його здоров’я. Адже Франків у нас не густо! Боже, які ми ще не культурні! Так мене вразила ота сумна звістка, – продовжує Коцюбинський, – що я й сам занедужав й два дні лежав. Та й тепер ні про що інше не можу думати. Все згадую нашу останню стрічу, нашу подорож на село, розмови – і просто серце болить, і жаль обгортає невимовний.

Коли Ви бачитесь з Франком, і з ним можна розмовляти, перекажіть йому мій щирий привіт і найсердечніші бажання швидше одужати...

...Простіть за короткий та безладний лист. На цей раз не можу й думок зібрати до купи. Буду чекати звісток про Франка нетерпляче.

Гроші почав збирати сьогодні. Може, зберу яку сотню карбованців. Понаписував до своїх знайомих з провінції й сподіваюся, що я там дещо зберу”.

З цього листа бачимо, як тяжко пережив Коцюбинський це нещастя, яке трапилося з Франком, як сильно він zareагував і як глибоко відчув цю втрату.

У дальших листах письменник не перестає цікавитися долею Франка (лист від 10. IX. 1908); а, наприклад, в листі від 29. III. 1909 р. питає: “А як там Франко? Коли згадую про нього, стискається серце. Коли він у Львові тепер, привітайте його від мене” (лист від 20. III. 1909). Коли в 1909 році в кінці липня Коцюбинський був у Львові проїздом із Капрі, бачив Франка (Гнатюк тоді був у Криворівні на літницьку) і написав вже з дому до В. Гнатюка про свої вражіння з цього побачення таке: “Заге стріча з Франком, – писав він, – була дуже болюча. За цей короткий час, як я бачив його

⁴ Цей вираз і сам збір грошей у певних колах переважно молоді викликав глибоке обурення, й унаслідок цього в “Ділі” тоді появилася стаття-протест М. Лозинського під заголовком “Складки на хорого письменника”. Розповівши легенду про людину з золотим мізком, з якого уділяв усім без жалю, аж поки все роздав до останньої крихти, автор, обурений проти образливого способу безіменного жебрання, запитує: “Чому власне так? Чому не національний дар для Івана Франка? Чому?... Чисте золото давав нам. Чисте золото й дорогоцінні перли. “Swych myśli przędzę i swych uczuć kwiaty” [своїх думок прядиво й своїх почуттів квіти]. Був нам каменярем, що промощував дорогу до ліпшої будучности. Був нам провідником, що шлях показував настрічу сонцю золотому. Прийняв у своє серце всі наші болі й кров’ю серця списані клав нам перед очі. Був нам Тиртеєм, що піснено своєю загрівав нас до бою. Був нам чародієм, що словом своїм розсипав кругом нас чари кохання. Був нам огненным стовпом, що значив шлях нашого поступу. Був нам радістю, був нам гордощами, був нам славою перед чужими. Чисте золото давав нам і дорогоцінні перли – за нужду й сирітство. І так тридцять п’ять літ. Тридцять п’ять літ – чуєте? Найнижчий державний слуга заслужив би все собі спокій і забезпечення на останні дні свого життя. А Він? Дослужився “складок на хорого письменника”... За 35-літню службу 30-ти мільйоновому українському народові!... Ми написали: *Nic mortuus est Ivan Franko, hic natus est хорий письменник і складаємо “складки на хорого письменника”, складки милостиню. Милостиня і Іван Франко! Ми розуміємо, що ці слова не можуть стояти побіч себе. Але нас не стали було, щоб викреслити слово “милостиня” й поставити замість нього щось, що було б гідне імені Івана Франка – ми викреслим ім’я Івана Франка й поставили замість нього “хорий письменник”.*

переїздом у Львові, він значно змінився на гірше: *якийсь він став жовтий, прозорий, аж світиться й уже зовсім заговорюється...* І мене серце боліло, коли я дивився, як *тане, як догорає Франко. Я й досі під тяжким впливом тої стрічи й не можу її забути*” (підкреслення моє. – Л. Б.).

Коли 1909 року Франко несподівано був на Україні й зокрема в Одесі, Коцюбинський, почувши про це, 4. XI. 1909 ст. ст. питає Гнатюка: “Як здоров’я Франка? Писали, що він поїхав до Одеси, але не віриться мені, бо потому вже звісток про нього не було жадних”.

1910 року в серпні і 1911 в липні М. Коцюбинський у Криворівні. Там же щороку влітку перебував і хорий Ів. Франко (див. про це священика із села Криворівні Олексія Волянського “Мої спомини про І. Франка” (Новий Час. – 1926. – Ч. 57–58, 60–63).

Крім того “психічного неспокою, який причиняв мені слух, – як висловлювався сам Франко, – отворений на голоси духів. Цей незвичайний дар, одержаний мною з волі Провидіння, робив мені майже неможливим усяке думання”. Духи переслідували Франка різноманітними способами; це переслідування мало “різноманітні фази й форми”, а вже найлегшим способом їх переслідування – це був їх “безупинний крик днем і ніччю”. Але й у тому безрадісному стані поет знаходив життєву радість – в нього стали “відкритими очі на з’явища надзміслового світу”. Завдяки тим-то “очам” йому ставали явними річі, заховані перед наукою й людським досвідом. “Відкриття” поета, пороблені ним тим способом – “дуже великої ваги для людськості”, і поет мав надію “опублікувати” їх і “подати до загального відома тоді”, коли його “руки будуть вільні й коли підсумок довголітньої праці над їх увільненням дасть змогу опублікувати все те без докорів, фантазування або брехні” (див. лист від 3 січня 1914 р. до Яна Парандовського “Prze-gląd”. – 1914. – Ч. 17 або Мочульський: “З останніх десятиліть життя Франка”, За сто літ, кн. 3, ст. 293). Отже, крім цього всього, другим джерелом страждання були його руки. “Прийшли до мене, – оповідав Франко 1908 року Гнатюкові й Мочульському, – Драгоманів, Костомарів і Веселовський, завели в церков; там Драгоманів вийняв з-під престола золотий молот, казав положити мені руки на ковадло й так довго бив він молотом по руках, поки не зробив з них ось що, дивіться!..

Поет показав нам, – згадує Мочульський, – свої руки.

– Бачите? – в моїх руках немає тепер кісток, в них хрястка, як у дітей...

Ми подивилися на руки; вони видалися нам м’якими й були покорчені” (Там-таки, с. 275).

Ті руки його обмотали дротами демони. Спочатку Франко думав звільнити свої руки від пекельного дроту за допомогою чудотворчого ліку, описаного в рукописові, замурованім в Одеськім університеті й за яким Франко й їздив до Одеси; коли йому не пощастило звідти видобути, поет щороку влітку їздив до Криворівні і там мочив свої хворі руки в гуцульському джерелі в повнім пересвідченні, що в цім народнім джерелі з його рук дроти поволі розмотуються й спадають. Але дроти не спадали, руки й далі були обмотані тисячамертовим дротом, демони й далі мучили бідну душу поета, а він марнів, хилився й ставав тінню колишнього Франка.

Ось у такім стані його фізичних і психічних мук у Криворівні 1910 і 1911 р. спостерігав Франка М. Коцюбинський.

Дивно, спостерігаючи в такім стані цього колишнього велетня українського творчого слова й думки, Коцюбинський ніде в листах до Гнатюка після того не проговорився ані словом про свої вражіння; лише в 1911р. в листі від 12. XII. ст. ст. писав, що до збірника на честь Франка він запросив російських письменників: М. Горького й Буніна; а в

листі від 24. IX. 1912 р. Коцюбинський журився, що ніяк не може сісти, щоби щось написати до того ж збірника на честь Франка; так і не написав, і в листуванні до Гнатюка, що закінчилося останнім листом від 20. II. 1913 р. вже більш ніде про Франка й не згадав. Мабуть мав стільки матеріялу, що дальших інформацій уже не потребував. Зате, на мін погляд, постаті Франка й цілій його психічній істоті, як він її зрозумів, присвятив Коцюбинський “Тіні забутих предків”.

Особа Франка давно приваблювала М. Коцюбинського. Ще з 1890 року в паперах письменника переховується ненадрукований рукопис статті: “Іван Франко. Біографічні замітки”. Такий же літературно-біографічний нарис має стаття Коцюбинського з 1908 р.: “Іван Франко”. Це реферат письменника, читаний у чернігівській “Просвіті”. Не маю відомости, коли автор читав цей реферат, але деякі факти підказують мені, що він його читав уже після того, як Франко захворів, після того, як одержав відозву через Гнатюка від комітету для збирання грошей на фонд Франка. Таким чином, цей реферат є наслідок тих сумних подій в житті галицького письменника і тих реакцій в душі Коцюбинського, що були викликані цими подіями.

Але події в Ліпівці та безпосередні вражіння від Франка хорого у Львові 1909 р. у Криворівні 1910 і 1911 р., у зв’язку з Франком – незвичайною дитиною, юнаком, залюбленим у польку Зигмунтівську, про що Коцюбинський міг докладно довідатись від В. Гнатюка та інших за час перебування у Львові й Криворівні, – з Франком – борцем за покривдження і видатним письменником, – у зв’язку з усім цим у вражливій уяві Коцюбинського до серпня 1911 р. повстала суцільна постать Івана Франка від народження аж до смерті. І цю постать Коцюбинський переніс в обставини гуцульської природи, гуцульського побуту, вірувань, пісенно-мистецьких традицій та переживань, переплів цією етнографічно-мистецькою мережею й створив головний образ повісті “Тіні забутих предків” Івана Палійчука від його народження аж до смерті. В основу психологічної концепції душі Івана Палійчука поклав письменник головну думку, висловлену вже хорим Франком про те, що він, Франко, з волі Провидіння одержав незвичайний дар, що його слух був отворений на голоси духів; хоч цей дар його й мучив, але давав і життєву радість: в нього стали відкритими очі на з’явища надзвичайного світу; завдяки цьому Франкові ставали явними і такі речі, які були заховані перед іншими людьми і наукою; крім буденного, реального світу, Франко бачив світ надбуденний, ірреальний. Ось ця концепція думання, відчувань, слуху й бачення лягла в основу тієї ж концепції ірреального світовідчування й у душі Івана Палійчука від дитинства аж до смерті. Як у Івана Франка вона прогресувала до візій і галюцинацій, так само вона сильнішала й виливалась у візії й галюцинації й у Івана Палійчука.

Вже в рефераті про Франка, читанім 1908 р., Коцюбинський наділив поета в дитячі роки прикметами небуденними. Референт писав про нього: “Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп’ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, над невеликою річкою з високими берегами, з кам’янистим дном та з м’якими зеленими водорослями. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим. Чого сонце таке маленьке, коли казали, що воно велике? Чи в небі вирізана така маленька дірка й через те не видно цілого сонця? Чим люди бачать і чим вони чують? Йому здавалось, що все те чоловік робить ротом. Дитина розкриває й закриває рота, заплющує очі, загулює вуха – скрізь додивляється, над усім думає. А ввечері говорить до батька:

- Татуню, татуню. Я щось знаю.
- А що таке, моя дитино?

– Я знаю, що чоловік очима бачить.

Батько сміється.

– А вухами чує, як кудкудакає курка, а пальцями – шум.

– Як? як?

– Та так, но як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

І все його цікавить, і над усім думає, по-своєму, звісно, біга по полю, пасе гуси – і думає.

“Якесь воно не таке, як люди”, – кажуть про дитину сусіди. – “Якесь не таке”, – думає батько... (М. Коцюбинський. Твори. – Т. – V. – С. 193).

А ось прикмети, якими М. Коцюбинський наділяє Йвана Палійчука: “Не знати, чи то вічний шум Черемоша й скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері,⁵ чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Йван усе плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече-розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не “сокотилася” баба при злогах, не обкурила десь хати, не світила свічки – і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бішеня⁶.”

Туго росла дитина, а все ж підросла й не стямилась навіть, як довелося шити їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке й невідоме нікому, або без причини кричить...”

Коли мати його проганяла від себе, він щезав...

⁵ Кичера – безлісна гора.

⁶ В автобіографічній збірці поезій Франка “Зів’яле листя” читаємо вірш (XIII, жмуток третій):

Матенько моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

*Чи в тяжкїм грїсі ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лонї хто,
Чи лиш доля отак надо мною смїєсь?*

Ти пустила мене сиротою у світ
Та дала ще мені три недолї в надїл,
Три недолї важкі, невідступні.
Що одна недоля – то серце м’яке,
То співацькеє серце вразливе
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля, то хлопський рід,
То погорджений рід, замутований світ.
То троєний хлїб, безславний грїб.

А що третя недоля – то горда душа,
Що нікого не впустиє до свого нутра.
Мов запертий огонь, сама в собі згара.

Всі підкреслені вирази, характеристичні для Івана Франка, так відповідають до дитячих років і характеру Йвана Палійчука із “Тіней...”.

“Котивсь зеленими царинками, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався в темний ліс, де гаджуги (смереки. – Л. Б.) кивали над ним галузками, як ведмідь лабами.

Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханцем, на ясну зелень царинок, що, мов дзеркала, блищали в рамах дерев. Під ним в долині кипів холодний Черемош. По далеких горбах дрімали на сонці самотні оселі. Було так тихо й сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом й оповідав...” “Коли Йванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля – одален, матріган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля – і коли оповідав про все те дома, мати непевно позирала на нього: може, воно до нього говорить? (мати була непевна й гадала, що їй дитину обміняли на бішеня, і це останнє (воно) наголос і промовляє до неї про те все. – Л. Б.). Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім, що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстер... та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище по безводних далеких недеях (дикі верхи гір) мавки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати й про русалок... про потопельників... Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на хрестянина або на маржину...

Не раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші, він тремтів, сповнений жахом.

Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава і страшна. Тепер він вже мав обов'язки – його посилали пасти корови. Гнав у ліс... сідав десь на узбіччю гори, виймав денцівку (сопілку) і вигравав немудрі пісні, яких навчився від старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку й слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі”.

В наведених обидвох уступах М. Коцюбинського про дитячі роки Івана Франка і Йвана з “Тіней заб[утих] предків”, крім спільних імен, проходить наскрізь спільна тенденція, що підкреслює їх обидвох небуденність і надприродність росту їх унутрішнього світовідчуження.

Далі, в Йвана з “Тіней...” великий талант до гри на сопілці, але не тих мелодій, що навчили старші, а інших, що він чує в природі, що живуть у ньому, але вони ще неясні і невловимі. Але одного разу Йван піднявся на вершок гори і сів відпочити й заслухався в глибокій тиші природи, забувши за все.

“І ось раптом, в цій дзвінкій тиші почув він тиху музику, яка так довго й невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він принаймні ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс і не видно було живої душі. Йван озирнувся назад, на скелі – і скаменів. На камені верхи сидів “той”, щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флюяру. “Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...” – розливалась жалем флюяра. Та ось ріжки піднялись вгору, щоки надулись і розплющились очі. “Є мої кози... Є мої кози...” – заскакали радісно згуки, і Йван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати й не міг. Сидів, прикутий на місці, й німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся й пропав раптом у скелі, а цапи обернулися в коріння дерев, повалених вітром”.

Маленький Йван з жахом став утікати, чуючи, що за ним щось женеться. Нарешті впав. Скільки лежав, не пам’ятає.

Прийшовши до себе та вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, бриніла вже в ньому. Він виїняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам’ять, ловив якісь згуки – і коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою – і лісом поплила чудна, не відома ще пісня, радість вступила в його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Йвана і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закрутився у танці...

“Так знайшов він у лісі те, чого шукав”.

В цих картинах та високомистецьких висловах Коцюбинського про свого маленького героя так багато відгомону із споминів самого Франка з його автобіографії, що друкувалася в збірці “В поті чола”, і з дитячих оповідань із збірки “Малий Мирон”. Боротьба з буденними мелодіями щоденного життя, зо стремліннями навести дитину на спосіб “як звичайно у людей”: “Якесь воно не таке, як люди”, – говорили про Мирона сусіди; “все у них, – каже про таких дітей сам Франко, – змаленьку не так, як у людей: і хід, і обличчя, і слова, і вчинки”. І в цій боротьбі лише природа навчила Мирона й самого Франка боротись із цією буденщиною й заглиблюватись у її таємниці та по-своєму їх тлумачити. Оця глибинність самостійного творення свого власного внутрішнього світу визирає з цих слів самого Франка з його автобіографії: “На дні моїх споминів, – згадував Франко в 1890 р., – десь там у найглибшій глибині горить вогонь. Невеличке огнище неблизького, але міцного вогню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Це огонь кузні молодого батька... і досі горить той маленький, але міцний огонь... І мені здається, що запас його я взяв дитиною на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі...” Ось такий запас із дитячих спостережень і замилювань до природи, народних вірувань, небуденних мелодій, що сповнювали природу й що переллялись у душу Йвана із “Тіней...” Коцюбинського цілком певно перейшов із безпосередніх споминів Франка про себе й з його дитячих оповідань.

Далі юнацька пора в Йвана-легініка з “Тіней...” і зустріч з Марічкою, їх кохання, трагічна смерть Марічки й шукання Йваном своєї любовки, дарма що був уже жонатий, і така ж трагічна смерть його з туги за своєю любовкою. Ось цю концепцію в “Тінях...” на зверхній вигляд ніби тяжко нав’язати до юнацької пори Франка, але, на мій погляд, і це особисте життя Йвана впливає з подібних особистих переживань Франка.

“Платон розказує, що колись людина була цілістю й що тільки за кару розрізав її Бог надвоє, а кохання – це не що інше, як власне змагання людини віднайти свою колишню половину. В оцій легенді й міститься золоте зерно правди. Кохання – це вічна пошука одної половини за другою під чарівні тони чарівної скрипки. Коли половини знайшли себе й получилися, тони скрипки затихають. Коли ж людина знайшла свою половину, але не получилася з нею, плаче скрипка сумно-тужливо, поки не пірвуться струни, не розірветься скрипка. І в нашого поета було нещасливе кохання й до кінця його життя добувало з його чарівничої скрипки тони ніжні, тужливі, сердечні – трагічні. Так і плили-плили оці божественні тони з Франкової скрипки, поки не прийшла нищечком біда, сухенька пані й не розбила його скрипки...”

Хто була героїня “Зів’ялого листя” та й інших любовних пісень Франка? Кому Франко сплів із своїх незаспокоєних мрій, срібної туги, серцевих тремтінь, такий запашний вінок пісень? Дехто каже в нас, що то Ольга Готкевич натхнула нашого поета написати деякі пісні, а може й усі пісні “Зів’ялого листя”, а пок[іийний] Володимир Гнатюк казав

мені, що героїнею “Зів’ялого листя” є невідома нам ближче пані Зигмунтівська й на доказ показував мені Франків лист до нього з Ліпіка, в якому була згадка про неї”⁷.

Г. Величко подає ще й такі дуже важні відомості про особисте життя Франка: коли Франко ще вчився в Дрогобицькій гімназії, то на вакації їздив у гори до села Лолина як домашній учитель сина священника Готкевича. Там він познайомився добре з обидвома його дочками, Ольгою й Михайлиною, і закохався в Ольгу. Під його впливом обидві сестри, звичайні сільські попівни, без вищої освіти, стали передовими серед галицького жіноцтва... Довголітнє знайомство з Ольгою Готкевичівною було б закінчилося одруженням, якби не перший процес Франка та його засуд. Франка оголосили соціялістом, небезпечною людиною, що задумує перевернути світ догори ногами й розбити суспільний лад. Вже знатися з такою людиною за тих часів, коли в Галичині панувала реакція, було небезпечно, а проте, щоб за такого вийти заміж, і мови не могло бути. Ольга побоялася вийти заміж за Франка, порвала з ним усякі зносини, а після вийшла за брата Кобринської (Озаркевича. – Л. Б.). Зробила вона це на своє й Франкове нещастя; сама вона все життя жила Франком, думала про нього, стежила здалека за його літературною й політичною діяльністю, жаліючи в душі, що не змогла перебороти загальної думки й не постояла за своїм ідеалом. Франко теж потерпів через неї, не кажемо вже про рану, завдану зрадою колишньої милої. Життя й час загоїли його рану, і поет закохався після вдруге в одну польку, поштову маніпулянтку Зигмунтівську, “яку побачив поет на пошті й запалав до неї великим коханням, хоч ніколи до неї не наближався”. Це була по національності полька, яку Франко докладно змалював у своїй повісті “Маніпулянтка”. “Усе вказує на те, що це кохання було фантазією, уявою Франковою. Він вимріяв собі ідеал жінки й приклав його до цієї співробітниці, і мука, що її він зазнавав своїм коханням, не мала реальної підстави... Він не любив звірятися нікому про свої особисті почування, не сповідався з своїх турбот, а однак таки раз у Перемишлі 1897 р. на велике своє здивування він завів розмову про своє велике кохання. Тоді він дрожав із зворушення, лавав руки й виказував взагалі таке безмежне горе, що його собі більшим годі уявити. Він висловлювався, що йому несила жити на світі, що доведеться накласти руки на себе. Впливом цього кохання з’явилася “Зів’яле листя” – найкраща лірика, яка є в українській літературі. Але “без надії на взаємність” Франко “оженився в Києві 1886 р. з Ольгою Хорунжинською й потрапив нещасливо... Поки вона ще була молодша, то взаємини між ними сяк-так ладналися, але вічна грижа, тяжка непродуктивна праця й бідування озлобили її, вона зробилася терпка й почала ставитися до чоловіка часом навіть з неповагою... Вічна сварка – чисте пекло. Поет зносив своє лихо терпляче, змовчував, допомагав усюди сам у хатніх справах, як міг, і багато часу витрачав на звичайні зайві клопоти, взагалі можна дивуватися, як він міг працювати за таких обставин”⁸. До цих відомостей

⁷ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 228.

⁸ Г. Величко Спомини про Івана Франка. – Збірник “Іван Франко”, видання Книгоспілки в Києві (без дати, але певне після роковин Франкових в р. 1926), с. 306–309.

Цей образ своєї дружини, “блідої сухенької пані”, що прийшла нищечком і “розбила Франкові скрипки”, на мою думку, теж оспівав у вищезгаданому вірші з “Зів’ялого листя”:

Явилась друга – гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою *зимною* вона
Відсунула і шепнула таємно:

додам, що за час свого перебування у Львові (рр. 1920–1923) чув від В. Гнатюка дуже багато про польку Зигмунтівську; від редактора Мих. Струтинського мав відомості, що тих жінок, яких Франко любив і оспівав у “Зів’ялім листі” було більше; а від д-ра В. Сімовича [Сімовича. – *О. Р.*] чув, що в житті Франка відіграла велику роллю Марія Р. З цього всього біографічного матеріалу, який ще далеко не всенький зібраний, випливають такі безперечні факти, що сплітаються в ланцюг глибокого Франкового кохання: в наймолодші роки свого юнацтва Франко зустрівся з дівчиною, що походила з іншого йому ворожого оточення чи національного (Зигмунтівська), чи соціального (О. Готкевич). Вони полюбили одне одного сильно й мріяли побратися. Франко підняв свою любовку до себе, надав їй глибшого розуміння життя, зробив її собі рівною. Через деякий час Франко був змушений (через вороже до нього ставлення після судового процесу й засуду і владою, й своїм суспільством) те суспільство покинути й одійти; в той час його відходу Франко свою любиму “Марію” втратив, але не забув за нею⁹). В тяжкій самотині переживши найтяжчі муки особистого горя, суспільної травлі та матеріальної скрути, які мусили відбитися як на його духовім спокої, так і на фізичнім здоров’ї, – через декілька років такого блукання прийшов до себе й задумав оженившись, щоб нарешті створити своє гніздо родинне й захити ним. З цією метою без жадного внутрішнього почуття до своєї майбутньої дружини Франко жениться в Києві на О. Хоружинській і входить у нові умови життя, але тяжко нещасливі: без родинного тепла, без любови, без найменших умов особистого щастя. Не знайшовши в новій родині того, що так настирливо шукав, Франко в своїй душі воскрешає свій давній образ ідеальної жінки, яку не перестав носити в своєму серці й яку оспівав у своїй найкращій збірці особистої лірики “Зів’яле листя”, перший жмуток якого розпочав у тім-таки 1886 році, коли оженився, й закінчив 1893 р. Думав захити новим життям, повним, щасливим, але те,

Що щастям, спокоєм здавалось,
Те попелу тепла верства;
Під нею жаги і любови
Не згасла ще іскра жива.
Не згасла ще, тліла, ятрилась
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв, і попіл розвіяв –
Тепер ти огонь той згаси.
Ні, годі! не буду гасити!

“Мені не жить, то ж най умру одна!”

І мовчки щезла там, де вічно темно.

⁹ Цей перший образ оспівав Франко в “Зів’ялім листі” такими строфами:

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лілея біла,
З зітхання й мрій уткана із обснов

Сріблястих, мов метелик підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі в ранці сіла

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна як дитина.
Пахуча як розцвілий свіжо гай.

Най бухає грішний огонь!
 І серце най рветься, та вільно най ллється
 Бурливая хвиля пісень!

І з новою силою поет віддається своєму давньому почуттю, наvertsється до попереднього образу; шукає його скрізь, тужить за ним, то йому сниться якнайкращий спів, то цілого бачить у сні, яким яснів ще навесні життя, то в холодну ніч, як сніг спаде м'який, в юрбі бачить його привид, то ввижається йому, що серед ріки провалюється в найглибший вир і шле сон, наче візія ясна і все пропало; лиш Сян забулькотів, і від образу ні сліду

І не дізналися ніколи люди

 Ніхто за ними не питав ніколи
 Ані в ріці ніхто зостанків жадних
 Не віднайшов...

І поет не перестає тужити, шукати й прислухатися до кожного голосу, до тужливого зітхання, до биття зболілого серця... аж нараз чує:

...здаєка десь тільки
 Доноситься голос сопілки.
 І ось
 На голос той серце моє потяглось,
 В тім раю без краю воно заридало
 Без слів.
 Тебе, моя зоре, воно спогадало
 І стиха до строю сопілки
 Поплив із народним до спілки
 Мій спів.

І далі поет співає низкою народних пісенних стилізацій, якими сповнений другий, жмуток "Зів'ялого листя" (III–VII). Але це все лише згадки про пісні, що вона співала, не вона сама, а власна мрія, яку поет "у серденьку на дні відмалечку леліє"; то від неї хоче втекти, то все снується навколо неї; так рік за роком мучиться, і біль їсть душу; даремне шукав на свою хоробу ліку:

Кого зрадливий Сфінкс піймав,
 Не пустить аж до гробу.
 Та поет летить в простори й
 Мов сполохана, без тям,
 Так земля з-під моїх ніг
 Утіка – стовпи, смереки
 Гонять, тільки миг-миг-миг.
 Наче полотно простерте
 Велитенская рука
 Враз стяга, так лан за ланом
 Сад за садом утіка...

І поетові більше не жити; серце його марніє, в'яне, засиха,

Хоч в сні на вид твій оживає,
 Хоч в жалощах живіше грає...
 Вона – ілюзія, привид, тїнь, омана...
 Я хтїв зловить тебе, ось-ось,
 Та враз опали крила:
 З тобою жити не довелось...

“Нехай вона тїнь, мана, луда і мрія молодеча”, – а без неї “серце рвесь і світ ввесь – порожнеча

Як той Шлеміль, що стратив тїнь,
 Хожу я мов заклятий, Ввесь світ не годен заповнить
 Мені твоєї страти.

Надходить ніч, і поет боїться тієї ночі, бо спокій вже щез і йому не спиться: кудись летять мрії, а за ними й душа його летить, щось несе її, й він чує той лет; поет бачить себе в якійсь безодні, де холод, вітер, тьма, де стогне бір і гіллям б’ється ліс...

Ось на розпутьті я стою пустому
 І ввесь тремчу, гадюка серце ссе,
 Не видно шляху, тільки голос грому
 Якусь погрозу дикую несе.
 І я безсильний, хорий, і утома
 Мов млинове каміння, тисне груди...

І поет в розпуці, що виходу нема, що він мусить бути з нею, кличе чорта, “демона розлуки, несповнимих диких мрій, недрімаючої муки”, щоби ціною рабства, неволі, пекла на сотні тисяч літ заспокоїв серце. І чорт йому з’явивсь, але не чорт уяви давніх літ: з копитами, з хвостом, – а приємний панок в плащі і пелерині: чи жид, чи єзуїт. Він підійшов до поета, фамілярно зареготавсь, почав в плече плескати, іронічно глузувати та відмовлялись, бо скоро й так він з ним побачиться у пеклі, й попрощавсь:

Ще раз зареготав і по плечі легенько
 Мене він поплескав та й геть пішов швиденько,
 Мов пильне діло мав.
 А я стояв мов стовп, лице моє горіло,
 Встид душу жер; замість добути, на що кортіло,
 Я ще від чорта облизня піймав¹⁰.

І поет у своїм серці носить образ третьої жінки, за якою так страждає, що доходить аж до думки про самогубство...

¹⁰ Остання сцена з чортом так нагадує несподівану появу – під час блукання Йвана в “Тінях...” й шукання Марічки – Чугайстира, особливо близький кінець: “Нарешті Чугайстир знемігся. – Буде, не можу... – Впав на траву й важко сапав, заплющивши очі. Йван звалився на землю рядом з Чугайстиром і так дихали разом. Врешті Чугайстир стиха хіхикнув: – Ну, й вимахався нині я файно... – Пом’яв задоволено круглий живіт, покректав, розгладив на грудях волосся й почав прощатись... – Дякувать красно за танець... – Ідіть здорові. – Майся гаразд... – Розсупив сухі гілляки смереки й упірнув у ліс. Полянку знову обняли морок і тиша. Дотліваюча ватра кліпала в пїтьмі одиноким червоним оком”.

Явилась третя – жінчина чи звір?
 Глядиш на неї – і очам приємно,
 Впивається її красою зір.
 Та разом страх бере, душа холоне
 І сила розпливається в простір.
 Спершу здавалось, що бокує, тоне
 Десь в тіни, що на мене й не зирне –
 Та враз мов бухло полум'я червоне,
 За само серце вхопила мене,
 Мов Сфінкс у душу кігтями вп'ялилась,
 І смокче кров, і геть спокій жене.
 Минали дні, я думав: наситилась,
 Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
 Вона мене й на хвилю не пустилась.

 В її очах – такі яркі, страшні,
 Жагою повні, що аж серце стине.
 І разом щось таке там в них на дні
 Ворушиться солодке, мелодійне,
 Що забуваю рани, біль і страх,
 В марі тій бачу рай, добро єдине.
 І дармо дух мій, мов у сіти птах,
 Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
 Як стелиться мені в безодню шлях
 І як я ним у п'їтьму помандрую.

І з горя герой “Зів'ялого листя” накладає на себе руки й гине. Ось ця концепція “Зів'ялого листя” поруч реального життя самого Франка так близько підходить до концепції “Тіней...”, як вона відбувається в особистім житті Йвана. А цей останній образ третьої жінки в наведеній поезії так нагадує привабливий і страшний образ мавки із “Тіней...” Коцюбинського. А все вкупі творить те тло від початку аж до кінця Йванового життя, на якому виросла головна фабула “Тіней забутих предків”.

Наприклад, Йван і Марічка в Коцюбинського походять із двох ворожих до себе родин одного гуцульського племені; не дивлячись на це, вони люблять одне одного. Іван Франко й О. Готкевич спочатку соціально вийшли із родин, інтереси яких дуже розходились, коли не були протилежні, і вони виявились тоді, коли на голову Франка впало велике нещастя суспільної погорди й резигнації; а ще більше протилежність впливає з відносин Івана Франка й п. Зигмунтівської; вони обидвоє походили по національності із двох ворожих один одному народів, українського й польського, але одного слов'янського племені.

Марічка в повісті Коцюбинського рано загинула ще на світанку їх кохання. Ще на світанку юнацтва свого Франко втрапить свою любовку О. Готкевич; так само й образ коханої Франка, що впливає із взаємин з полькою Зигмунтівською, вже на початку його кохання був для нього втрачений; а ще більшою видається мені втрата коханої, як вона впливає за збірки поезій “Зів'яле листя”, де поет оспівує її для нього смерть:

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!

 Лиш біль страшний, пекучий в серці там
 Все заповнив, усю мою істоту.
 Лиш біль і це страшенне: бам, бам, бам!

А сліз нема, ні крови, ані поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу і сльоту.
Ридать! Кричать! – та горло біль запер.
Вона умерла!..

Але туга за нею залишилася на все життя Франкове; і під впливом цієї туги, як Йван до смерті тужив і шукав свою Марічку, і Франко так само все життя своє шукав свою кохану й тужив за нею. Етапами цього шукання були: “Зів’яле листя”, особисті ліричні вірші з інших збірок і останні вже з Ліпіка поезії, одну із яких Франко пізніше присвятив (у новім виданні збірки “Давне і Нове”) “Неназваній Марії”. Цей сонет варт того, щоби його тут навести:

Знов кличеш ти мене, моя богине,
В непроходимі ті нетри часів,
Де правда родиться і правда гине
І де луна ігровище бісів.
У світ краси й гидоти, в море сине,
В оркани злуд, у тайники лісів,
В вир пристарстей, в огонь, що вік не стине,
І в заколот небесних поясів.
Нехай і так! Підем, моя ти люба!
Скоштуємо ще раз утіх земних,
І зирнемо в той клин, де всьому згуба.
Ще раз пройдем по сховищах тісних,
Де жах, і жаль, і мрії, й дійсність груба,
І втомимось, і заснемо по них.

Цей вірш писав Франко у Ліпіку вже хорий; присвятив його Марії, мабуть на згадку про свою кохану з юнацьких літ Марію. Кого мав поет на увазі? Чи “Марію Р.”, чи Зигмунтівську! В листі до Гнатюка, де описує свою пригоду з духами, що вивели його з мешкання за Ліпик, поет згадує й п. Зигмунтівську. “Він бажав собі, щоби вона приїхала доглядати його в недугі. Лист був писаний власноручно”¹¹. Оцей заклик її до себе й у листі, і в сонеті, особливо в останнім вірші, в якому хора уява поета малює Марію, що кличе його до себе в непроходимі нетри, в тайники лісів, у вир, де правда родиться і правда гине і де лунає ігровище бісів, – хіба цей образ Марії на фоні тих фантастично-надприродних картин не нагадує нам Марічку-Мавку з “Тіней...” Коцюбинського в її фінальній стрічі з Йваном, якого вона все кликала й вела за собою? А ім’я Марії хіба не є тим же ім’ям Марічки? Отже, про цю польку Коцюбинський безперечно знав од В. Гнатюка й інших в Криворівні, де перебував і хорий Франко, й об’єднав цей образ із образом “Неназваної Марії”, і створив із них постать Марічки. Ось цю концепцію кохання й туги абстрагував Коцюбинський від усього іншого в такім багатограннім житті Івана Франка й переніс до свого твору, сполучив ще в період його ембріонального виношування із гуцульською природою, побутом, віруваннями, гуцульськими пісненими мелодіями, як Франко в “Зів’ялім листі” (жмуток другий), вкладав свої почуття в народні пісенні форми – і в момент написання синтезував так мистецьки, що й у голову не прийде нав’язувати такий артистичний твір до особи Франка, яка відіграла таку визначну роль в історії пов-

¹¹ Мочульський М. Ibid // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 274.

стання “Тіней забутих предків”. В цім перенесенні до свого твору, зачерпненим із Франкового життя та його постаті, але в психічній їх вияві назовні до Йвана з “Тіней...”, є ті візії та галюцинації їх обидвох; різниця лиш та: 1) що зв’язок цих психічних виявів у Франка, зв’язаних із особою М. Драгоманова, Коцюбинський відкинув і нав’язав їх до “неназваної Марії”; 2) що Коцюбинський відкинув також і здегенеровані інтелектуальне, а органічно й мистецьки сполучив із віруваннями Йвана в таємничі народні міти: Мавку, Чугайстира, щезника й т. д. і переніс на постать Марічки образ Мавки, що покликала Йвана до себе, як Франка в Ліпівку кликала “неназвана Марія”, вивела в гори, до лісу й там, переслідувана Йваном, заманує його в гірські нетри, де він і гине.

Ось ця фінальна картина в “Тінях забутих предків” дуже нагадує подібну, що сталася з Франком у Ліпівку, коли його гнали невідомі йому голоси, аж поки він не упав непритомний. А описи їх мандрівки й фінальної катастрофи подібні до деталей: коли Франка після довгого його переслідування духи засудили, поет почув, що під ним немов ворухиться земля і немов він з безмірною швидкістю перелітає безмірні простори; по кількох хвилинах наступив перестанок і, нарешті, він опинився серед болотяної толоки за Ліпівком і впав непритомний.

У Коцюбинського читаємо: “Йван вже забув обережність. Скавав по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калчив руки й ноги, припадав грудьми до гострої скелі, трагив часами ґрунт під ногами й крізь гарячий туман бажання, в якому котився в долину, чув тільки, як його манить дорогий голос: – Йва-а!..

– Я тут! – крикнув Йван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітря, ловив ногами камінь, обірваний нею й чув, що летить вниз, сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора розправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула над ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекала мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кости, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло – і все розплилось в червоному вогні, в якому згоріло його життя...”

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Йвана. Так, як Франка, промоклого та промерзлого, знайшов на другий день в одній сорочці жандар Тарнавський і привіз додому та поклав у ліжко.

Можна було б таких прикладів навести більше, які вказують на якусь залежність твору Коцюбинського від деяких моментів із життя Франка, як, наприклад, смерть батька на 8–9 році життя Франкового та Йванового з “Тіней...”; оповідання про початок світу в творі Коцюбинського й вірш Франка про це саме 1908 р. “Честь творцеві твари”; вигляд Франка хорого в листі Коцюбинського до В. Гнатюка й хорого Йвана з “Тіней...” і багато інших; але вже наведені приклади в своїй цілокупності та ціла концепція дають мені можливість вважати, що постать Франка, особливо в його другій фазі – в фазі психічної недуги – справила остільки глибоке вражіння на Коцюбинського, що цей останній після властивої для нього вразливої душі письменника занотовувати в своїй письменницькій пам’яті все (див. про це етюд Коцюбинського “Цвіт яблуні”), записав у книгу свого життя й Франкову трагедію і при першій нагоді оспівав її й у своїм найкращім творі “Тіні забутих предків”. Цим творчим актом Коцюбинський зв’язав найбільшого галицького письменника з долею гуцульського народу, найбільше покривдженого в житті, і це теж знаменно, бо Франко через ціле своє життя найбільше змагався за долю найбільш упослідженого умовами соціальних відносин. Знаменно також і те, що письменник підніс не ту буденну сторону побуту гуцульського народу, а його мистецьку вразливу душу, ту глибоко поетичну його фантазію, нав’язавши теж до буйної й глибокої фантазії

Франка; бо ця артистичність і небуденність їх обидвох спричинилась і до їх найбільшого горя в житті й найглибших переживань та страждань у душі.

І навіть смерть та похорон Йвана з “Тіней...” у супроводі гуцульської обрядової гри при покійникові так знаменна й для фізичної смерті Франка на гуцульськiм ґрунті. Згадаймо той рух громадянства після Франкової катастрофи, збори на фонд Франка, а з другого боку протест молоді, зокрема М. Лозинського 1908 р., – все це відбувалося з приводу й навколо для письменства вже помершої особи Франка. Згадаймо також ту символічну картину, як навколо Франка – велетня й батька модерного галицького письменника – буяло молоде покоління, молоде життя Молодої України й молоді пасинці Франкової музи, як сам Коцюбинський, як Стефаник, Вороний, Мартович, Лепкий, Яцків, Будзиновський, Черемшина, Пачовський, Карманський і т. д., і т. д., що творили в українськiм письменстві вже нову школу свого учителя. Так це все є характеристичне!..

V

З розділу II і IV випливає, що повість “Тіні забутих предків” витворювалася під впливом: а) спостережень Коцюбинського реального життя гуцулів, їх природи, обрядів, побуту та вірувань; б) етнографічного матеріалу, опублікованого Шухевичем, Онищуком, Гнатюком, Франком і інш.; в) конкретної постаті Ів. Франка в час його недуги, студіювання особистого Франкового життя та відповідної його творчості в дитячі роки на основі його опублікованої автобіографії й його творів з дитячого життя та особистого його кохання до польки Зигмунтовської, про яке письменник міг довідатися від В. Гнатюка й зв’язаної з ним поезії “Зів’яле листя”, останні поезії з Ліпіка і т. і. Це все письменник пов’язав у струнку цілість твору з певною його темою, фабулою, сюжетом, концепцією думок та ідеєю.

Сюжет повісти не є складний; окремі частини його йдуть одна за одною, витягаються в одну лінію подій, що цілковито покриваються з фабулою повісті. З цього становища твір може бути зразком такого композиційного цілого, коли сюжет цілковито зливається з його фабулою. В цій фабулярній простоті дія розвивається по лінії особистого життя Йвана так, якби те життя крок за кроком відбувалося в дійсності. Проходило воно й закінчилося на лоні природи, й тому остання є тим активним тлом та декоративним цілим, на фоні якого відбулися головні події в житті головного героя. Таким чином, не природа й людина, як окремі композиційні частини якогось третього спільного їм цілого або як якісь до себе протилежності, а лише людина з її особистим життям на фоні й при найменшій участі природи як самостійного чинника є те, що складає фабулу повісті Коцюбинського. Концепція й сенс життя Йвана від його народження аж до смерті – то є праобраз¹² аналогічного, але глибшого й вищого особистого життя Івана Франка. І коли б повстало питання, що з вищезазначених трьох чинників, що впливали на витворення повісти, лягло в її основу, то без найменшого вагання я підношу твердження, що в підвалину повісті ліг життєпис Ів. Франка; природа – фон, декоративна оздоба й пасивний впливовий чинник в житті героя, а гуцульська етнографія, мітологія та фольклор – то є паралельні супровідні акомпанементи, що складають психічні та естетичні аксесуари духового життя героїв; ці останні й визначають тему повісти Коцюбинського; назва “Тіні забутих предків” є натяк на цю тему; це значить, що автор, даючи цей заголовок, хотів зазначити, що його герої, сповнені віри в шезника, чугайстра, мавку, балфира, відьом, віри в різні таємничі прояви природи, що супроводять життя й поведінку людей, коригують їх взаємовідносини й т. д., творять головний тонус їх індивідуального існу-

¹² Πρωτος βιος.

вання, ці герої є предками сучасників автора, якими були Франко з його особистим життям: в дитячі часи, в часи юнацькі й парубоцькі, в часи чоловічі та останні часи його недуги. Цілий генезис його життя й розвиток – то є сколок і відбитка того життя первісної, але небуденної людини, аналогічної до характеру, особистих переживань, інтенцій, шукань та стремлінь, що посідали й душу Франка. Той атавізм культурної людини, духово надщербленої, завжди проявиться, як проявився він, на думку Коцюбинського, й у Франка в останню добу його недуги. Чим більше вони були забуті культурною людиною, чим далі вони були заховані в її підсвідомості, тим сильніше вони вийшли наверх, коли інтелект відмовився півсвідомим світом кермувати; тоді забуте оволоділо цілою істотою людини, але як далекий натяк, як відгомін голосу предків, як “Тіні забутих предків”. Ось у цім ховається головна тема повісті Коцюбинського. Від цієї тематики дальший крок до ідеї твору. Цю ідею “Тіней забутих предків” пробував зазначити й М. Марковський. Для полегшення своєї праці автор поставив твір Коцюбинського поруч “Лісової пісні” Лесі Українки. “Ідея “Лісової пісні”, – на думку дослідника, – полягає в тому, що людина, занедбавши те, що являється для неї найдорожчим, у даному разі красу життя, скарби поезії, і захопившись буденним, матеріальним (образ Килини), губить себе, навіть своє життя ... І тільки в блуканнях Лукаш зрозумів, що він зробив: він став, як сам каже, мудрий. Таку ж саму ідею поклав в основу свого оповідання “Тіні забутих предків” і Коцюбинський (підкреслення мос. – Л. Б.). Припущення М. Марковського, на мою думку, цілком безпідставне щодо “Тіней забутих предків” і невірне. Коли це твердження підходить до “Лісової пісні”, та й то тяжко припустити, щоб Леся Українка могла так абстрактно тлумачити реальне життя, то до “Тіней забутих предків” прикласти його дуже тяжко. Вже сама концепція подій і взаємовідносини між героями в обидвох творах неоднакова.

По-перше, Йван із “Тіней заб[утих] предків” краси життя не занедбував, бо він її й не мав: коли став дорослим – у тих тяжких матеріальних умовах, ув яких перебувала родина Палійчуків, і в особистім житті не зазнав він щастя, бо в першу ж добу його справжнього кохання Марічка, його любка, загинула. Таким чином, про якийсь занедбання чи не занедбання, та ще й краси життя – не може бути й мови. Тим більше, Йван не захоплювався буденним життям з Палагнуою; коли Лукаш із “Лісової пісні” вибрав добровільно із двох, що стояли перед його очима й свідомістю, Мавкою й Килиною – останню й розчарувався в ній, то для Йвана з “Тіней...” такого вибору не було, бо Марічка загинула ще далеко до того часу, коли він женився на Палагні; шість літ блукав з туги за Марічкою, мало не наклав на себе руки; дівчата вже й співанки складали про їхнє кохання й смерть. “Шість літ не було й чутки про нього, на сьомий раптом з’явився. Худий, зчорнілий, багато старший од своїх літ, але спокійний... Ще з рік так походив, а потім оженився: “Треба ж було газдувати!”. Отже, єдина радість була в Йвана – господарство й газдування... “Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови. Він газда, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка – чого ж ще більше!” “Але часами, несподівано зовсім, коли він зводив очі на зелені царини, де спочивало в копицях сіно, або на глибокий задуманий ліс, звідти злітав до нього давно забутий голос:

Изгадай мні мій миленький,
 Два рази на днину,
 А я тебе изгадаю
 Сім раз на годину...

Тоді він кидав роботу й десь пропадав”... Через кілька днів вертався винувато до худоби й сердився на себе: – “Нащо воно?”, але “щось було важке в ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло... Помітно худ, ставав байдужий”. Таким чином, нічого було занедбувати; женився з необхідности й свою кохану Марічку не міг забути. А спад життя почався в Йвана ще далеко до оженіння, ще тоді, як блукав шість літ, – ще тоді схуд, зчорнів і постарівся. Це все говорить за те, що не цю ідею, про яку твердить М. Марковський, мав на думці М. Коцюбинський – якусь іншу, що впливає з цілої тематики твору.

Первісною людиною й його життям володіє якась вища й відвічна сила, проти якої вона боротися не може; вона посідає цілу її істоту, сповиває ціле її існування, сповнює її віру, чуття, паралізує волю, чигає на неї з дитинства. Лише тоді, коли забуде про неї, коли подивиться на це все критичним розумом, погляне на дійсність розсудливо, тоді на хвилюк реальна дійсність уявляється в іншій освітленні; але й тоді ворожі очі оточення, ворожі погляди, слова, вчинки притягають злі сили, що кермують злими випадками й роблять тим людині шкоду; тоді знов людина стає фаталістичною й залежна від тієї сили, своєрідної мойри. Чим ближче людина до природи, чим сильніше ті сили відчуває, чим далі від її стихійних сил, чим більше сповнена культури, науки, знання, освіти й т. д., – тим менше на неї впливає стихія, тим її інтелект стає критичнішим; але й у цієї культурної людини десь у глибинах її душі ці приспані сили, що опановують людину первісну, притаїлися й чигають, щоб нею заволодіти. З особливою силою ті сили впливають наверх у людини темпераментної, емоційно-діючої та мистецької. І Франко посідав ці властивості своєї душі в найбільшій мірі. З дитинства був небуденною людиною; в часи юнацькі й парубоцькі особисте його життя було темпераментне, повне бурхливих переживань й боротьби; але найяскравішим у його особистім житті було кохання, що так сильно відбилося в його поезії “Зів’яле листя”; запалився поет цим чуттям і спопелів, коли та людина, яку він кохав, від нього відійшла; але слід залишився на все життя. Хоч і женився він на другій, але це був лише певний обов’язок, і поза тим нічого; через те попереднє почуття не пропало й періодично проривалося наверх й захоплювало поета. Коли в житті Франка внаслідок недуги сталася катастрофа, описана в попереднім розділі, – тоді виплило назверх і кохання його до “Неназваної Марії”; тоді з первісною силою заволоділи ним ті приспані й забуті стихійні сили, що, як тіні, його переслідували, кидали ним на всі боки й не давали спокою; ось цю ідеальну лінію дегенерації первісної стихійности, що зарисувалася в житті Франка таким кругом, замкнулася кільцем на ґрунті гуцульської природи, вірувань, обрядів, звичаїв і побуту гуцульського народу, що був найближче до своїх первісних предків, що найповніше був обкутаний тінями первісної віри й змалював Коцюбинський у своїй повісті. Можливо, що окремі реальні факти, як родова пімста, як трагічна смерть дівчини, як дальша доля її легініка, як постать Палагни, Юри й т. д., поет спостерігав і брав із дійсности, але пов’язання їх в одну фавбу, замкнення в коло сюжетової схеми, аналогічної до життя й особистої трагедії Франка, – то є вже оригінальна й свідомо мистецька концепція Коцюбинського. Жени природу в двері, вона влетить у вікно до найінтелігентнішої людини, коли для такого її виявлення будуть сприятливі умови. Правда, Коцюбинський зігнував, з одного боку, недугою Франка, абстрагував його психічну дегенерацію як наслідок певної інфекції з вини поета, надавши їй причин інших, бо так треба було письменникові в інтересах його особистої правди – тієї ідеї, яку він поклав у основу свого твору; а з другого боку, письменник зігнував правду побутову щоденного гуцульського життя й зачерпнув те життя в ідеальній, цєбто абсолютній концепції його філософії й тим са-

мим створив свій вияв гуцульського життя в його абсолютній реальності. І коли Гн. Хоткевич заявляє, що Коцюбинський на протязі всієї повісти не дав не тільки ні одної концепції, а навіть майже ні одної фрази записаної ним самим, то тим критик засвідчує те, що він не розуміє ні теми повісти, ні її концепції, ні ідеї, загалом не розуміє, що говорить, а лише показує, що зводить якісь свої особисті порахунки, та ще й з покійним письменником, що не є гідним не лише письменницького титулу, а взагалі моральної людини. А ставши на цей ґрунт, Хоткевич допустився великої пересади, заявивши, що Коцюбинський не є поет Гуцульщини, та ще й оганьбив цей нарід. Хто більше оганьбив гуцульський нарід: чи талановитий і високий мистець Коцюбинський, чи зарозумілий і претензійний Хоткевич, – про це тут не буду говорити; зазначу лише, що Коцюбинський ніде й нікому не заявив і не мав наміру бути поетом Гуцульщини так, як не був поетом Криму чи Молдованщини, а був видатним письменником України, справжнім співцем і речником найбільш важливих питань українського життя і змагань. Далі М. Марковський, порівнявши “Лісову пісню” й “Тіні забутих предків”, знайшов у них подібність одна до одної й припускає, що “може, Коцюбинський, пробуваючи в Києві, як-небудь познайомився з Лесиним твором і під його впливом написав і свої “Тіні забутих предків”. Припущення свого дослідник не довів, бо не мав на те доказів. Та й чи можна його довести? Раз тому не можна, що обидва твори писалися майже одночасово, та ще й у різних кінцях східної Європи: Коцюбинський на Україні, в Чернігові, а Леся Українка – на Кавказі, в Кутаїсі; подруге, ті стичні місця обидвох творів спільні з твором Г. Гауптмана “Затоплений дзвін”, який у ту пору був дуже популярний у літературнім і театральнім світі, і його напевно знали й Коцюбинський, і Л. Українка; по-третє, на “Лісову пісню” вплив “Затопленого дзвону” є безперечний, на що вказували вже Зеров, Драй-Хмара й особливо В. Петров; значить, одна й та сама популярна п’еса могла дати привід і Коцюбинському дещо в фавбулі захопити від Гауптмана, а не від “Лісової пісні”; ці обидва твори українські повстали незалежно один від одного. Взагалі в ту пору неоромантичного символізму тема “Затопленого дзвону” була дуже популярна в світовій літературі; і Зудерман, і Колишко, й Олесь, і Черкасенко – всі вони однаково тягнулися до тем, споріднених з темами Метерлінка, Гамсуна, а особливо Гауптмана; Коцюбинський і Л. Українка в українській літературі були піонерами цього пантеїстично-мітологічного імпресіонізму, але в різних літературних напрямках і незалежно один від одної.

VI

Федір Сологуб один із своїх творів розпочинає такими словами: “Беру кусок життя необтесаний і незграбний і творю з нього легенду, бо я поет...” Так творив свої “Тіні забутих предків” Коцюбинський; брав шматки реального життя, ніжні й трагічні, але необроблені, носив їх у своєму серці, перестраждав ними, уболював над життям і муками живої людини, сповивав її гуцульською природою, віруваннями, мітами, пісненими мелодіями, побутом, лелівав і виношував свідомо й несвідомо аж шість років, а за шість тижнів створив прегарну легенду, бо був справжній поет із Божої ласки.

Ембріологічний період тягнувся роками, а генетичний – тижнями. “Нарешті настає момент, – писав Коцюбинський, – коли я вже повинен все, що склалося в душі, виявити на папері. Тоді сідаю й пишу. Разом, майже без поправок і зовсім без перерібок. Як скінчу, то виправляю деякі окремі вислови, окремі слова...” Так творить глибокий і справжній мистець: “Ввесь час, як повернув із Криворівні, – зв’язався Коцюбинський В. Гнатюкові, – працюю щодня, більш-менш правильно. Пишу оповідання на основі своїх вражень з Карпат. Боюся, хвилююся, але пишу”. Так творилися “Тіні забутих предків”: серцем, нервами... з побоюванням за долю народженого й з болями душевними

та фізичними... В цій творчій лабораторії реальне життя просякувалося ірреальністю народної віри й фантазії. Буденщина злиднів, біди, образ тяжкої праці, голодного існування й смерті просякувалося мріями й уявою про ідеал, ідиллю, про якийсь рай, що поривав усю істоту віруючого гуцула в гори, в ліси, до полонин, серед надприродної стихії, і там, у цім обрамуванні ставав праобразом краси, напівмітичним героєм, що високо підносився над жахливим буденним життям у лоно своєрідного Олімпу “грацій і муз” – цього вічного джерела безконечних митів – якогось іншого життя – надбуденного, до якого Коцюбинський перед тим так настирливо поривався в новелі “Сон”. Оцей “Сон” став явою в гуцульських горах.

Розгортається він у боротьбі двох родів: Палійчуків і Гутенюків, в рамках цієї вічної літературної теми, в якій чується наївна й трагічна тема української праісторії. І з лона цієї родової пімсти поет підносить фабулу про Івана й Марічку, що всупереч родової традиції тягнуться одне до одного, нав’язує до вічної любовної трагедії про Ромео й Джульєтту... Як Гамсун, Коцюбинський оповідає “історію одного кохання”... так ліричного, так настроєвого й так сповненого якогось іншого, ірреального світу, в якому найбуденніші постаті, як Палагна, наприклад, і та в творчій горнилі поета перетворюється в напівреальну жінку. Цей факт лише показує, як глибоко поет просякнувся тією мітологією, тією обрядовістю, тією пантеїстичною релігією, якою сповнюються по береги істота номада-гуцула.

Фабула повісти незвичайно проста: Йван і Марічка кохаються з дитинства; тяжке життя прає Йвана в полонини, а Марічка в Черемоші під час повені гине. Йван не може перенести втрати коханої, бачить її всюди, відчуває її присутність на кожному місці; хоч і жениться на Палагні, але не може затамувати свого першого почуття – гине в горах, слідуючи за голосом власного серця, персоніфікованого вірою, що то Марічка його кличе. В цій незвичайно простій фабулі в таку ж просту лінію витягається й сюжет повісті, просякнутий мотивами, зачерпненими із гуцульської етнографії, мітології, фольклору й природи. Над цим усім панує прекрасна гуцульська коломийка й співанка натхненої співуні Марічки. А “вона їх знала безліч. Звідки вони з’явилися – не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще в колісці, хлюпалися у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самостійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека – все виливалось у пісню, легку й просту, як ті гори в їх давнім, первіснім житті”.

Марічка й сама вміла складати пісні: “Сидячи на землі, поруч з Йваном, вона обіймала свої коліна й потиху гойдалася в такт. Її круглі литки, опалені сонцем і від колін голі до червоних онучів, чорніли під полою сорочки, а повні губи мило ламались, коли вона починала:

Зозулька ми закувала, сива та маленька.
На все село іскладена пісенька новенька...

Маріччина пісня оповідала всім добре знайому подію, ще свіжу: як зачарувала Андрія Параска, як він мріяв од того та навчав не любити чужі молодичі. Або про горе матері, якої син загинув у лісі, придушений деревом. Пісні були сумні, прості й ревні, аж кряляли серце. Вона їх, звичайно, кінчала:

Ой кувала ми зозулька та й коло потічка.
А хто ісклав співаночку? Йванкова Марічка.

Ось ця Маріччина співанка пронизує своїм пісенним колоритом реальну діяльність. Поруч її підноситься містична мелодія Йванкової флюяри, яку він віднайшов у лісі в горах і навчився від щезника, й сумна, похоронна мелодія трембіти, що своїм співом сповіщає гуцульські простори про смерть... Ці три мелодії в цій повісті надають той глибокий ліризм вищого життя, вічних тонів релігійної драбини: від реального життя через смерть у чисте й вічне буття ідеальне. Ці мелодії обривалися вузлами надприродних постатей щезника, мольфара Юри, що закликав дощові хмари, відьми, мавки, чугайстра й інші. Ці акварельні так прозорі постаті, що складали собою зміст вірувань гуцула, окутували й упливали на найбуденніше його існування, підносячи його в лоно надприродних і творчих переживань. А в цілому “Тіні забутих предків” – це “поезія в прозі”, яку міг створити лише Коцюбинський: просто, містично, а тим самим і глибоко-трагічно.

Що це є за твір з погляду на прийом, з яким письменник підійшов до гуцульського світу? Цю манеру Коцюбинського можна пояснити лише словами самого письменника. З р. 1908 заховався уривок від статті письменника про малярство. В ній ми читаємо: “З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу. Хоч сам холодний, душа його рветься на південь. Він уявляє собі пальми й тропічну рослинність, якої ніколи не бачив, і намагається створити її, стилізуючи будяка та другу подібну рослинність, яку знаходить по смітниках... В цьому він правдивий модерніст.

Коли з даху капле, він обертає скапи в сталактити, бочку водовоза в мармурову скелю, людей у статуї... Таким робом своєю художньою творчістю він порушує цілу гаму людських почувань...”¹³.

Ось ця стилізація – основний прийом Коцюбинського в “Тінях забутих предків”. Обробляв шматки необтесаного життя й творив із нього легенду... “Збирав на березі моря, – пише Коцюбинський сам про себе в записній книжечці, – дрібні кольорові камінці, наче низав рими в ліричній вірші...” Ось із таких кольорових і барвистих камінців склав Коцюбинський цілу повість як один ліричний вірш...

Яке місце займають “Тіні забутих предків” у творчості М. Коцюбинського і в українським письменстві загалом?

З легкої руки Єфремова критики Коцюбинського всю його творчість бгають у два періоди. Таке скривлене уявлення може робити лише той, хто мало вдумувався в його творчість. Вже в дитячих творах (“Андрій Соловейчик” і інш.) спостерігаємо впливи Квітки, Шевченка й Нечуя-Левицького. Щодо 90-х рр. письменницької діяльності Коцюбинського, то зводить її лише до Нечуя-Левицького – значить не розуміти характеру його творчості. Окремі аналогії ж творять подібності й наслідування в цілому. Коли й говорити про тих письменників, що в ту добу були найближчими до манери Коцюбинського та його інтересів, то це були: Карпенко-Карий, Панас Мирний, а найбільше Іван Франко. Це десятиліття Коцюбинський ріс серед запашних тем і стилю Франка в його дитячій літературі та бориславських оповіданнях “В поті чола”. З р. 1902 на творчості Коцюбинського позначається імпресіоністична школа, але не Андреєва, як думає Єфремов, а Гамсуна й Метерлінка; але стилем і манерою вже з тих років уплітаються в новелю Коцюбинського прийоми В. Стефаніка, які в повісті “Фата моргана” переходять у стиль домінуючий. Завдяки цій новій суто українській течії Коцюбинський у другій частині “Фата моргана”, в “Інтермеццо” виходить уже на самостійний шлях і стає вже

¹³ Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський. – К.: Державн[е] видавн[ицтво]. – Т. V.

не учеником, а вчителем, що відрізняється й від західноєвропейських імпресіоністів. Монументальність його стилю, що тяжить у його творах з доби української революції 1905 р., підносить М. Коцюбинського на визначне й одиноке місце в українському письменстві. Від цього циклу творів Коцюбинський заманіфестує вже свою власну школу, яка обіймає всю його творчість із останньої доби 1910–1912 рр., не дивлячися на те, що ця доба є відмінна від попередньої; але вона відмінна темами, а не стилем, манерою підходу до оброблення тем, способом трактування дійсності, філософією життя й мистецтва. І ось у цій останній скалі творчості Коцюбинського міститься й повість його “Тіні забутих предків”. Тут стилізація народного світогляду, вірувань, фольклору, людини й її життя так самостійна й глибока, як стилізація Шевченка українських змагань, народної пісні, розміру й ритму. Ніхто не зміг до сьогоднішнього дня піднятися на височинь Шевченкової творчості, так само ніхто ще не піднявся й до “Тіней...” Коцюбинського в стилізації народного мистецтва й духу... Коцюбинський тут є своєрідний і неповторний, як і його повість “Тіні забутих предків”.

До коментарів

Першим одгукнувся М. Євшан (“Літературний білянс...”, ЛНВ, 1913)... – йдеться про статтю М. Євшана “Наш літературний білянс за 1912 рік. Літературні замітки”. ЛНВ. – 1913. – Т. 61. – Кн. 1. – С. 163–170.

С. Черкасенко про цю повісь писав у захоплюючому тоні... – йдеться про статті Спиридонова Черкасенка “Михайло Коцюбинський”, надруковані 1913 року у 4-й (с. 182–184) та 5-й (с. 304–318) книгах “Літературно-наукового вісника”.

В. Дорошенко (там же) присвятив цій постаті окрему статтю. – Л. Білецький помилився – у ЛНВ за 1913 рік немає статті Володимира Дорошенка про М. Коцюбинського.

В таких же захоплюючій тоні писали й О. Грицай, С. Єфремов та інші критики. – йдеться про працю О. Грицай “Коцюбинський як артист”, надруковану 1913 року у журналі “Ілюстрована Україна”. – Ч. 12. – С. 2–6; Ч. 13–14. – С. 2–6; його ж таки праця “Михайло Коцюбинський” // Вісник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – № 29. – С. 431–434 та працю С. Єфремова “Коцюбинський. Критично-біографічний нарис”. – К.: Слово, 1922. – 173 с.

Але найповажнішою... була студія В. Гнатюка 1914 року. – Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка [передм. і поясн. В. Гнатюка; ред. В. Панейко]. – Львів: 6-ка “Діла”, 1914. – 167 с.

Коряк Володимир (1889–?) – радянський літературознавець і критик, член “Гарту” і ВУСПП; у літературній дискусії 1925–1927 рр. виступав проти М. Хвильового. Засуджений 1937 року, репресований, подальша доля невідома.

Стаття М. Могилянського в часоп[исі] “Нова громада”. – 1924 року. – Ч. 17. – тобто стаття “Книжні новини”.

Попів Олександр (1891–1958) – літературознавець, педагог і церковний діяч родом із Харківщини. Працював вчителем, з 1918 року – доцентом Харківського університету, 1925–1933 – професор Харківського Ін-ту народної освіти. 1933 р. заарештований НКВД, до педагогічної праці повернувся 1939 року. Автор розвідок і статей з педагогіки, літературознавства та на церковні теми.

... виступ О. Попова проти Коряка – невідомо, яку працю О. Попова Л. Білецький має на увазі, проте Попов, очевидно, виступав проти відомої праці В. Коряка “Поет української інтелігенції”. – Харків: вид-во “Книгоспілка”, 1913. – 48 с. Проти неї свого часу виступив М. Могилянський у журналі “Нова громада” 1924 р., ч. 17. Критикували також Коцюбинського Ф. Якубовський у вступній статті до повісті “Тіні забутих предків”, виданій 1927 року, В. Коряк (стаття “Поет української інтелігенції”) та Хоткевич (“З приводу уваг М. Могилянського щодо твору “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського”). М. Могилянський у праці “Книжні новини”, опублікованій у журналі “Нова громада”. – К.: Книгоспілка. – 1924. – Ч. 17. – С. 31, – виступив проти праці В. Коряка, вказуючи на “фальшивий підхід критика до письменника” і повне нерозуміння ним глибших творів письменника. У “Тінях” В. Коряк бачить лише “вигадану пасторальку”, висновуючи, що ця повість “робить

комічне враження для людини, котра знає місцевість”. У цій статті автор згадав також Г. Хоткевича, який говорив свого часу Корякові про “фатальні помилки” у повісті. Саме ця згадка й стала для Хоткевича приводом написання критичної статті про “Тіні забутих предків” (згадана вище).

Виступ того ж Попова проти праці С. Єфремова... – мова йде про працю Попова (насправді – Попіва) “Михайло Коцюбинський. З нагоди десятиліття його смерті”, надруковану у радянському журналі “Червоний шлях”. – 1923. – № 2. – С. 183–198, у якій він дискутує з працею С. Єфремова (названа вище). О. Попів намагається довести, що у прозі Коцюбинського є “соціальні мотиви” і “революційний зміст”, та вказує на “глибоку класову свідомість” автора. Натомість він критикує Єфремова, який бачить у Коцюбинському естета й аристократа.

Іншу цікаву версію написання “Тіней забутих предків” подав І. Айзеншток у статті “Гуцульські задуми М. Коцюбинського” (Літературна критика, 1940, № 8–9), вважаючи, що “думи про проєктовану третю частину “Fata morgana” тісно сплелися в його [Коцюбинського. – О. С.] творчій свідомості і з “Тінями”, і з їх продовженням – із задуманою ним згодом новою “Гуцульською повістю”. Тож автор висловив припущення, що “Тіні” є продовженням повісті “Fata morgana”. Хоча відомо, що М. Коцюбинський хотів написати повість “Годованці”, мав чимало матеріалу, але раптова смерть обірвала творчі наміри письменника.

Номади – кочівні народи.

Козуб Сергій (1897–?) – літературознавець, співробітник історико-філологічного відділу УАН. Автор праць про М. Коцюбинського: “Рід М. Коцюбинського і його дитячі роки” (Україна. – 1928. – Кн. 3); “Ранній Коцюбинський (Вінницька доба в житті та творчості)” (Записки іст.-філ. відд. ВУАН. – К., 1927. – Кн. 12); “Коцюбинський як учень Драгоманова на полі публіцистики” (Червоний шлях. – 1927. – № 3); “Джерела “Тіней забутих предків”” (Червоний шлях. – 1925. – № 4) та ін. У середині 30-х років репресований, подальша доля невідома.

Шухевич Володимир (1849–1915) – автор праці “Гуцульщина” (т. 1–5. – Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1899–1908).

Онищук Антін (1885–193?) – етнограф з Галичини, дослідник Гуцульщини й українського гончарства; до 1914 року співробітник етнографічної Комісії НТШ у Львові, у 1920-х роках – Кабінету етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН і Всеукраїнського історичного Музею у Києві; засланий 1934 року.

...із гуцульської демонології Онищука, із примівок Франка – автор має на увазі “Матеріали до гуцульської демонології” А. Онищука, надруковані у “Матеріалах до української етнології”, т. 9, 1910 року, та “Гуцульські примівки” І. Франка – у 5 томі “Етнографічного збірника” 1898 року.

А 1905 року... познайомився з Франком. – Насправді Франко й Коцюбинський познайомилися давніше – 1890 року.

Джиджора Іван (1880–1919) – історик, громадський діяч і публіцист, учень М. Грушевського, дійсний член НТШ, співробітник його видань. Як публіцист друкувався в “Ділі” та ЛНВ.

...на вищенаведену пропозицію Гнатюка письменник 31. IV. 1906 р. сумно сповіщав... – насправді йдеться про лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка від 26 травня 1906 року.

...до збірника на честь Франка. – Мова йде про збірник “Привіт Іванови Франкові в сороклітте його письменської праці” (вийшов 1916 року у Львові).

“На дні моїх споминів, – згадував Франко в 1890 р... – Тут Л. Білецький припустився помилки: оповідання І. Франка “У кузні”, що його цитує дослідник, вперше надруковано 1902 року у збірці “Добрий заробок і інші оповідання”.

Це огонь кузні мого батька – У першодруці: “Се огонь кузні могого батька”.

Ольга Готкевич – Л. Білецький неточно передає прізвище Франкової коханой – Ольги Рошкевич.

Цей образ своєї дружини... теж оспівав у вищезгаданому вірші з “Зів’ялого листя”... – Припущення Л. Білецького помилкове. Прообразом “гордої княгині” була Юзефа Дзвонковська, про що Франко недвозначно вказав у листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року.

Струтинський Михайло (1888–1941) – журналіст і громадсько-політичний діяч. Був співредактором і редактором численних газет і журналів: “Шляхи” (1913), “Свобода” і “Республіка”

(1919) – у Станіславові, “Життя й мистецтво” (1920), “Діло” (1923). – у Львові. Вбитий більшовиками у червні 1941 року у Львові.

Най бухає грішний огонь. – У Франка: “Най бухає грішний огонь” (див. Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. – К., 1976. – Т. 2. – С. 122).

Сологуб Федір – (справжнє прізвище Тетерніков; 1863–1927), російський поет, прозаїк, драматург, теоретик мистецтва і перекладач, один із головних представників російського символізму. В останні роки життя переклад з російською “Кобзар” Т. Шевченка.

Марковський Михайло (1869–1947) – літературознавець і критик родом з Київщини. Викладач мови і літератури у вищих навчальних закладах, співробітник видавч. філіал. відділу ВУАН. Написав працю “До студій над творчістю М. Коцюбинського”, надруковану у журналі “Україна”. – Кн. 6. – С. 39–47.

Зудерман Герман (1857–1928) – німецький письменник, натураліст.

“Андрій Соловейчик” – автор має на увазі ранній твір М. Коцюбинського “Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма”.

Фрашка – діал. дрібниця, дурниця.

FORGOTTEN ARTICLE OF LEONID BILETSKYI (STUDY OF “HUTSUL TEXT” IN UKRAINIAN LITERATURE)

Oleksandra Saliy

*National Academy of Science of Ukraine, T. Shevchenko Institute of Literary Studies (Lviv branch),
5 Mickiewicza Sq., 79000 Lviv, Ukraine*

In this article the analysis of Leonid Biletskyi little-known work “Shadows of Forgotten Ancestors” of M. Kotsiubynskyi in its historical development” is introduced. The author considers and comments on scholarly ideas and conjectures of the researchers concerning creative intention of M. Kotsiubynskyi’s story.

Key words: Hutsulschyna, hutsul, intention, story concept, prototype, philosophical generalization, M. Kotsiubynskyi, I. Franko.

ПОЗАБЫТАЯ СТАТЬЯ ЛЕОНИДА БЕЛЕЦКОГО (ИЗУЧЕНИЕ “ГУЦУЛЬСКОГО ТЕКСТА” В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ)

Олександра Салий

*Львовское отделение Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины,
пл. Мицкевича, 5, Львов 79005, Украина*

В этой статье проанализирована малоизвестная работа Леонида Белецкого “Тени забытых предков” М. Коцюбинского в свете исторического развития”. Рассмотрено и прокомментировано научные мысли и догадки автора относительно творческого замысла повести М. Коцюбинского.

Ключевые слова: Гуцульщина, гуцул, творческий замысел, концепция повести, прототип, философское обобщение, М. Коцюбинский, И. Франко.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2010

Прийнята до друку 10.10.2010

